

VEENWEIDEGEBIED VAN DE DELTAMETROPOOL)

metropolitaan
landschap in
ontwikkeling)

Vereniging Deltametropool

Colofon

21.05.2014
Vereniging Deltametropool
Rotterdam

Onderzoek

Merten Nefs (VDM)	Maike van Stiphout (DS)	Henk Baas (RCE)
Katherine VanHoose (VDM)	Nico Lang (DS)	Jaap-Evert Abrahamse (RCE)
Mariana Faver (VDM)	Renske van Veen (DS)	Menne Kosian (RCE)
Paul Gerretsen (VDM)	Mariska Blankespoor (DS)	Els Romeijn (RCE)
Robbert-Jan Geldhof (VDM)		

In samenwerking met

Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE) - www.cultureelerfgoed.nl
DS landschapsarchitecten (DS) - www.dsland.nl
Ministerie van Infrastructuur en Milieu - www.mininm.nl

Ambassadeurs

Polder Rijnveld (Boskoop): Fred Booy - Boomkwekerij Fred Booy
Zouteveense Polder (Midden-Delfland): Govert van Oord - Stichting Groen Goud
Krommenieër Polder (Uitgeest): Maud Aarts - Buitenwerkplaats
Grote Polder (Zoeterwoude): Mirjam Ates-Snijdewind - wethouder RO

Contact

landschap@deltametropool.nl
www.deltametropool.nl/nl/veenweidegebieden

Beeldmateriaal

Foto's en beelden door Vereniging Deltametropool, DS landschapsarchitecten en Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, tenzij anders aangegeven.
Omslag: grasland in de regio Holland Rijnland, TOP10 vectorkaart van Nederland

Vereniging Deltametropool is een onafhankelijke ledenorganisatie die door onderzoek en debat de ontwikkeling van metropolitaan Nederland bevordert. Draag bij, word lid!)

www.deltametropool.nl
www.twitter.com/deltametropool

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

VEENWEIDEGEBIED VAN DE DELTAMETROPOOL)

metropolitaan
landschap in
ontwikkeling)

Het project Veenweidegebied van de Deltametropool wordt mede mogelijk gemaakt door een bijdrage van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, die naast de nodige kennis ook bijzondere aandacht heeft voor deze gebieden.

In vijf veenpolders van de Deltametropool zijn met lokale belanghebbenden, waaronder melkveehouders en kwekers, gesprekken gevoerd over de toekomst van het gebied. Onder andere kwamen de thema's schaalvergroting, stad+land relaties en het benutten van cultuurhistorie en natuur in de bedrijfsvoering aan bod.

Hieronder een beknopt overzicht. *

	Schaalvergroting in landbouw of veeteelt	Relatie van de polder met de stad	Cultuur en Natuur als verdienmodel
Polder Ruige Weide	Gunstig waterpeil, optimale kavels en infrastructuur voor intensieve melkveehouderij. Uitbreiden nabij lastig (natuur).	Geen recreatieve bestemming. Geen streekproducten. Grote afstand tot stedelijk gebied. Kinderopvang.	Natuur Staatsbosbeheer speelt geen rol. Net als historische linten ten noorden en zuiden van het gebied.
Polder Rijnveld	Grootschalige kweek beperkt mogelijk. Groei van specialistische teelt en logistiek van keten, import en export.	Kans voor fiets/wandelrecreatie vanuit Alphen. Heeft 'mondiaal streekproduct', wordt lokaal nauwelijks vermarkt.	Historische merknaam Boskoop is van grote waarde. Opkomst rondleidingen in het gebied. Geen natuurbeheer.
Zouteveense Polder	Grote stallen in aanbouw, die leiden tot discussie in het gebied. Infrastructuur zeer beperkt. Grondprijs hoog.	Drukke fietsroute, ondanks gesloten stadsranden. Opkomst van horeca, streekproducten en andere diensten.	Weidevogelgebied met (agrarisch) natuurbeheer. Historisch lint en Schipluiden trekken bezoekers.
Krommenieër Woudpolder	Langzame maar gestage groei. Beperkte grasopbrengst en infrastructuur (bottleneck Krommeniedijk).	Bestemming voor fietser op zoek naar stilte. Pleziervaart, paardenhouderij en zeeverkenners. Geen streekproducten.	Weidevogelgebied met (agrarisch) natuurbeheer. Fietsrecreanten Stelling van Amsterdam leveren geen geld op.
Grote Polder	Mix van intensieve, extensieve, grote en kleine veehouderijen gewenst. Infrastructuur beperkt. Grondprijs hoog.	Intensieve productie en marketing van streekproducten. Recreatieroutes, recreatietransferium, educatie en zorg.	Weidevogelgebied levert nog te weinig op. Historische Weipoortlint trekt veel consumenten van streekproducten.

Inhoud

Inleiding

Verandering op komst

p. 7

Cultuurhistorie

Ontwikkelgeschiedenis van Veenweidegebieden in West-Nederland

p. 9

Nieuwe Stad+Land relaties en Schaalvergroting

Produceren voor de wereldmarkt tijdens de opkomst van de plattelandsrecreatie

p. 15

Onderzoek

Doel, gebruikte methoden en betrokken partijen

p. 19

Vijf Polders in de Deltametropool

p. 21

Polder Ruige Weide - Oudewater (referentiegebied)

Polder Rijnveld - Boskoop

Zouteveense Polder - Midden-Delfland

Krommenieër Woudpolder - Uitgeest

Grote Polder - Zoeterwoude

Conclusies en aanbevelingen

pag. 61

Bijlagen

FactSheets, deelnemers workshops, bronnen

pag. 65

**Krommieër
Woudpolder, Uitgeest**

**Grote Polder
Zoeterwoude**

**Polder Rijnveld
Boskoop**

**Ruige Weide
Oudewater**

**Zouteveensepolder
Midden-Delfland**

Inleiding

Zowel op het terrein van het landschapsbeheer als op sociaal-economisch gebied voltrekken zich op dit moment grote veranderingen. De publieke middelen voor het handhaven van de kwaliteit van het landschap nemen af, terwijl de Rijksoverheid zich terugtrekt uit de ruimtelijke ordening. De agrarische sector staat aan de vooravond van schaalvergroting, onder andere door het vervallen van het melkquotum in 2015, een ontwikkeling waarin niet iedereen mee zal kunnen gaan. Ook vergrijsst en krimpt de bevolking op bepaalde plekken en wordt de polder steeds meer een bestemming voor recreanten. Dit alles heeft voor de boeren en het landschap van de veenweidegebieden potentieel grote gevolgen. Tevens speelt in deze gebieden het inklinken en oxideren van het veen, onder invloed van de polderbemaling, waardoor op termijn de agrarische activiteiten lastiger zullen worden en de kosten van het waterbeheer stijgen.

In dit onderzoek wordt met 70 experts en lokale belanghebbenden een toekomstperspectief geschetst voor het cultuurhistorisch landschap, de melkveehouderij en nevenactiviteiten in het veenweidegebied nabij de grote steden. De hypothese is dat deze gebieden snel zullen veranderen door de bovengenoemde trends. Het is in dit onderzoek dus niet de vraag óf verandering plaats zal vinden, maar hóe en wát er zal veranderen. Bestaande onderzoeken over het veenweidegebied richten zich te vaak op een specifiek deelprobleem: bodemdaling en waterbeheer, cultuurhistorie, de economie van de melkveehouderij of recreatie en natuurontwikkeling. De brug tussen wetenschappelijk onderzoek en maatschappelijke discussie is nog smal en integrale langetermijnvisies zijn niet geloofwaardig zolang de boeren niet actief bij de discussie zijn betrokken. Gegeven de historische verbondenheid van de Hollandse steden met het veenweidegebied, stellen wij de volgende vraag:

**Wat is de toekomstige rol van het veenweidegebied
in de Deltametropool?**

CULTUUR- HISTORIE

Ontwikkelgeschiedenis van veenweidegebieden
in West-Nederland

Ontwikkelgeschiedenis van veenweidegebieden in West-Nederland

Drassige graslanden met koeien, hier en daar een windmolen en aan de horizon een kerktorentje. Een Hollanderse plaatje kennen we bijna niet. Maar hoe is dit landschap ontstaan? En wat is de relatie van dit veenweidelandschap met de Hollandse steden, in het verleden, heden en in de toekomst?

Er zijn veel constanten te vinden in de geschiedenis van de veenweidegebieden in West-Nederland, vanaf de ontginning in de late Middeleeuwen tot in de 21^e eeuw. De veengebieden kregen in verschillende perioden te maken met wateroverlast en bodemdaling, economische overlevingsstrijd en

gedwongen functieverandering. De veengebieden veranderden in de loop der eeuwen van woeste grond tot agrarisch pioniersgebied, leverancier van brandstof en kaas, en in onze tijd worden ze soms opnieuw natuur. De meest beslissende factor in de ontwikkeling van de veenweidegebieden is zonder twijfel de waterhuishouding.

De grote ontginning

Rond het jaar 1000 begon de “Grote Ontginning”, bevorderd door de Hollandse graven en Utrechtse bisschoppen. Nieuwe bewoners vestigden zich langs kleine veenstroompjes en legden drainagesloten aan om

West-Nederland bestond in de vroege Middeleeuwen vrijwel volledig uit veen, een sponzig vegetatiedek dat zich in de 6 millennia daarvoor had opgebouwd. In de 19e eeuw waren veel gebieden in cultuur gebracht en was veel veen door overstromingen weggeslagen. Verschillende meren waren inmiddels drooggemaakt. Amsterdam is nog steeds omringd door veen. (Beeld: Atlas van Nederland in het Holoceen, TNO, Deltares en RCE)

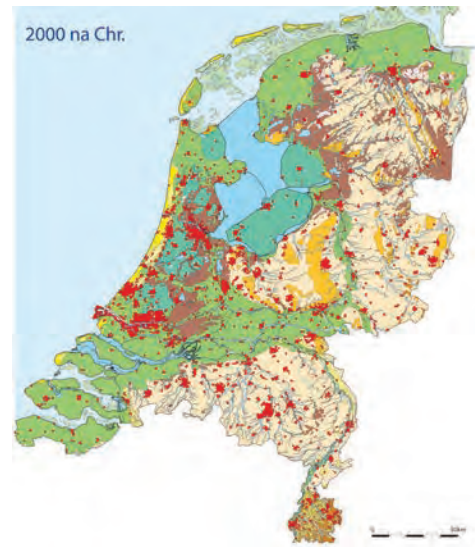

het veengebied te ontwateren. Zonder ontwatering was het veen onbruikbaar als landbouwgrond, maar ontwatering leidde eveneens tot snelle bodemdaling (veen bestaat voor circa 80 procent uit water). De ontginners begonnen vanaf een ontginningsas, met parallel lopende sloten tegen de helling van het veen. De sloten lagen ongeveer haaks op de hoogtelijnen in het landschap. Tussen 1000 en 1200 onderging het veen een ingrijpende transformatie, van onbegaanbare wildernis tot volledig ingericht en goed ontsloten landbouwgebied. Men ging systematisch te werk; ontginners kregen een strook grond tot hun beschikking, variërend in breedte tussen de 50 en 100 meter. Sloten aan weerszijden van deze strook dienden voor de ontwatering van het veen en gaven ook de eigendomsgrens aan. Daardoor bleef deze slotenstructuur op veel plaatsen lange tijd ongewijzigd.

Soms waren de oppervlakte en vorm van het perceel van te voren bepaald. Dit gebeurde vooral in de ‘cope’-ontginningen, waarbij de cope een contract was tussen een soort projectontwikkelaar en de ontginner. In andere gevallen lagen de perceelgrenzen aan de achterzijde niet vast. Bij een dregelijke “vrije opstrek”-ontginning werd deze voortgezet totdat men aan de achterzijde stuitte

op een waterloop, een andere ontginning, of een gebied waarop men geen rechten kon doen gelden. Op deze manier ontstond het karakteristieke landschap van kavels met lintbebouwing op de koppen. Doordat het veengebied door deze ontginning beter ontwaterd begon een onomkeerbaar proces van inklinking en maaiveld daling, gevolgd door diepere ontwatering en verdere bodemdaling. Dit proces gaat door tot op de dag van vandaag.

Sommige veenontginningen kenden meerdere fasen. In de eerste fase werden aan de achterzijde van de kavels lage dijkes of achterkades aangelegd om het nieuw gewonnen agrarisch gebied te beschermen tegen wateroverlast uit het hoger gelegen onontgonnen veen erachter. Op de lager gelegen delen van het veen was alleen veehouderij mogelijk, op de hoger gelegen delen kon ook akkerbouw plaatsvinden. Er werd vooral haver en gerst verbouwd. Door de bodemdaling zagen de boeren zich na een paar generaties vaak gedwongen om hun boerderijen te verplaatsen naar hoger gelegen gebied. Zo zijn veel (lint)dorpen verplaatst, steeds verder het veen in.

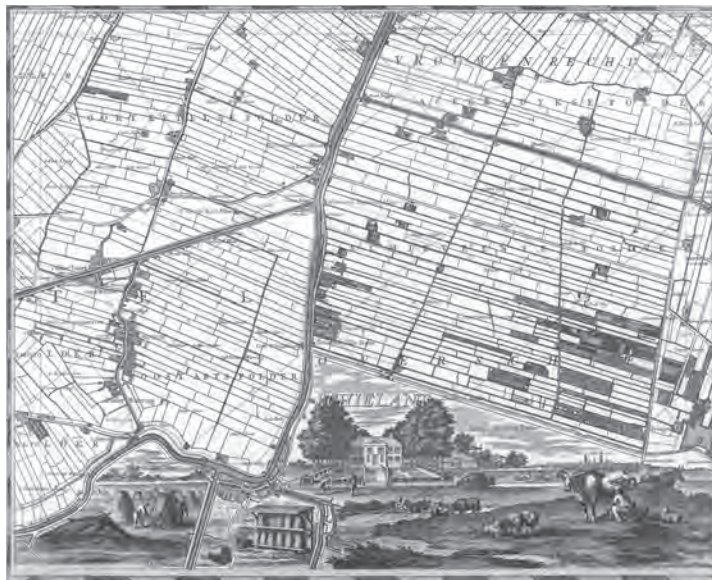

Waterbeheer

In de 12^e eeuw sloegen verschillende stormvloeden grote stukken veen weg. In de 13^e en 14^e eeuw werd de wateroverlast enorm, waardoor samenwerking tussen de polders onvermijdelijk werd en streekwaterschappen ontstonden. De maaiveldaling stimuleerde de aanleg van dammen bij de monding van veenwatertjes op de rivieren. Om het groeiende probleem met de waterafvoer het hoofd te bieden, dat ontstaan was door bijvoorbeeld het verzanden van de Oude Rijn, werden grote weteringen gegraven. Soms werden de veengebieden ontgonnen vanuit deze nieuwe waterwegen, soms werden ze later gegraven als aanvullende waterafvoer. Zo ontstond een zeer dicht net van afvoerkanalen, dat het Hollandse veen zeer goed ontsloot. Het werd tevens gebruikt als infrastructureel netwerk. Hier ligt, samen met de sterke burgercultuur, de basis van de verstedelijking van Holland en de opkomst van de Randstad. De toenemende bedrijvigheid en goederenoverslag bij deze dammen en sluizen, maar vooral de uitstekende ver-

bindingen speelden een belangrijke rol bij het ontstaan van de West-Nederlandse steden. Rond 1600 was Holland na Noord-Italië het meest verstedelijkte gebied van Europa.

Vanaf de 16^e eeuw werd grootschalige (vijzel)molenbemaling ingezet en in de 19^e eeuw stapte men over op stoombemaling. Toen kon ook het steeds uitdijende Haarlemmermeer – de Waterwolf – worden drooggelegd. De dynamiek van wateroverlast, bemaling en maaiveldaling zet zich voort tot in de 21^e eeuw. Veel gebieden daalden sinds de ontginning ca. 2 meter en in de loop van deze eeuw komt het einde van de veenlaag soms in zicht, óf in andere gevallen het einde van de financiële middelen om het peil te blijven verlagen. Veenoxidatie is goed voor 2,5% van de Nederlandse CO₂-uitstoot. CO₂ doelstellingen en weidevogelbeheer vragen om een steeds hoger waterpeil, terwijl de schaalvergroting in de melkveehouderij gebaat zou zijn bij een lager peil. **Keuzes in waterbeheer zullen cruciaal zijn voor de toekomstige economie en verschijningsvorm van het veenweidelandschap.**

Verkevelingspatroon van de Noord Ketelse-, Oost Abts- en Schieveensepolder. Kaart van het Hoogheemraadschap van Delfland (Nicolaes Kruikius, 1712)

Bodemkwaliteit

Door de zwakke bodem is het veengebied niet geschikt voor intensieve landbouw. Na de eerste ontginningen werd er aanvankelijk nog aan kleinschalige akkerbouw gedaan, maar de boeren gingen op het natter wordende veen al snel over op veeteelt. Door de opkomst van de Hollandse steden vanaf de late middeleeuwen werd het gebied ook meer ingericht als veeteeltgebied, om de steden van verse zuivelproducten te voorzien. Graan kon makkelijker, en goedkoper, van ver worden aangevoerd. Ook in de 21^e eeuw wordt veengebied minder geschikt bevonden voor teelt van mais en andere gewassen, omdat de zwakke bodem geen zware machines kan dragen. Nabij de grote steden zijn in de 20^e en 21^e eeuw wel stadsuitbreidingen gerealiseerd in veenweidegebied. Door nieuwe technieken van bouwrijp maken en funderen, en de toenemende mobiliteit, werd de locatie een doorslaggevendere factor voor verstedelijking dan de ondergrond.

Energiebron

Om aan een deel van de energievraag van de vroege industrialisatie te voldoen, ging men turf winnen. Hout was als brandstof veel te kostbaar; het was het meest gebruikte constructiemateriaal was voor de groeiende steden, de (handels)vloot en de (polder) molens. In het moerassige Holland waren er bovendien niet veel bossen voor hakhout.

Het, turf dat rondom de steden werd gewonnen, kon bovendien goedkoop naar de steden getransporteerd worden via de vele waterwegen. Daarnaast werd vooral gebruik gemaakt van windenergie. De veenplassen, die ontstonden door de turfwinning, zijn in latere perioden vaak weer drooggelegd. Hieraan danken we de diepste polders in Zuid-Holland. Ook nu is de energievraag hoog, met name wordt gezocht naar duurzame alternatieven. Open landschappen zijn potentieel geschikt voor windturbines, maar recente wetgeving heeft de zoekgebieden meer naar de kust verplaatst. Vergisting van mest lijkt kansrijk voor het veenweidegebied, maar bevindt zich nog grotendeels in de startfase.

"Slagturven" in Amstelveen: het baggeren, turfstrappen, turfsteken, het stapelen, het drogen van het turf en de legakkers

(J.C. Philips, 1741 – mediabank.omgevingseducatie.nl)

Aanteg van de A4 Midden-Beifland

NIEUWE STAD+LAND RELATIES EN SCHAAL- VERGROTING

Produceren voor de wereldmarkt tijdens de opkomst
van de plattelandsrecreatie

Nieuwe stad+land relaties en schaalvergroting

Economie en functieverandering

De activiteiten in het veenweidegebied in West-Nederland passen zich continu aan de veranderende omstandigheden aan, behoeften van de stad en de ontluikende wereldmarkt van agrarische 'commodities'. Vanaf de 15^e eeuw leggen de veengebieden zich steeds meer toe op zuivelproductie voor de steden. Hennep wordt geteeld voor de vervaardiging van canvas en touw. Het heeft een grote mestbehoefte en was dus goed te koppelen met de veeteelt. Ook ontstaan er vele eendekooien. In de 17^e en 18^e eeuw verpauperen de veenweidegebieden, door de slechte concurrentiepositie van de Nederlandse zuivelproductie (hoge belastingdruk en loonpeil). Ook wordt Nederland geplaagd door veepest-epidemieën. Eind 18^e eeuw gaan de zuivelprijzen omhoog en herstelden de gebieden zich. Toen halverwege de 19^e eeuw via schepen en spoorwegen het goedkope Amerikaanse graan Europa bereikte, raakte de landbouw in crisis en gingen nog meer gebieden over op de veeteelt, met datzelfde graan als veevoer.

Intensivering werd in de 20^e eeuw mogelijk door de uitvinding van kunstmest en luchtband, mechanisering, peilverlaging,

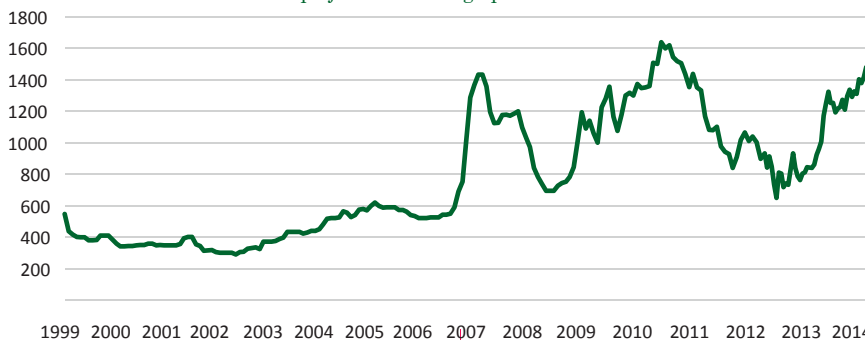
infrastructuur en ruilverkaveling. Dit betekende een steeds grotere productie, met steeds minder boeren. Rond 1900 werkte 30% van de Nederlandse bevolking in de landbouw, nu nog 3%. Sinds 1950 verdubbelde de jaarlijkse productiewaarde. Het gemeenschappelijk landbouwbeleid van de EU (GLB) bepaalt door subsidies sinds 1957 in steeds grotere mate de economie van het veenweidegebied.

Schaalvergroting en diensten

De nieuwe grenzen werden gevormd door de melkquota. Sinds 2008 wordt de GLB hervormd: melkquota verdwijnen in 2015 en de melkveehouders moeten gaan concurreren op de wereldmarkt. De hiervoor benodigde schaal en optimale kavelmaat zijn in het veenweidegebied niet altijd te realiseren. In de 21^e eeuw worstelen de veenweidegebieden dus opnieuw met grenzen aan de productiviteit.

Schaalvergroting in de melkveehouderij wordt beperkt door ruimtegebrek, de doorvoering van Europees natuurbeleid, het mestoverschot en gecompliceerd waterbeheer. Ook in deze tijd zijn epidemieën in de veeteelt een groot probleem.

Melkprijsontwikkeling op de wereldmarkt

bron: Global Dairy Trading Index 2013

Melkproductie blijft de dominante economische activiteit, zeker nu de melkprijs hoog is door groeiende vraag in Azië. Toch zijn veel veenweidegebieden op termijn lastig rendabel te exploiteren zonder de nieuwste functies: natuurbeheer (met name weidevogels) en diensten voor de stedeling (recreatie, streekproducten, zorg). In deze sectoren zit een flinke groei. Sinds 2012 recreëren meer Nederlanders op het platteland dan in het bos. En van alle landschappen groeit de populariteit van het platteland bij de recreant het snelst (Alterra, 2013).

De relatie van de polder met de stad is niet nieuw. Al rond 1600 bouwden kooplieden uit de stad buitenplaatsen en herenhuizen in de Beemster, een vroege vorm van suburbanisatie. De huidige melkveehouder onderhoudt een prachtig recreatief grasland met zeldzame vogels, terwijl de koeien vaak binnen in de stal staan en de boerderij een kaaswinkelje heeft gekregen.

Door schaalvergroting enerzijds en de op-

komst van nevenactiviteiten neemt de druk op de ruimte toe. Door de toenemende verburgering van het platteland (inwonertoeename van niet-agrariërs) en de betere toegankelijkheid van de veenweidegebieden nabij de stad (bijvoorbeeld door recreatieve routes) krijgen deze gebieden met steeds meer conflicterende belangen en plannen te maken. Het platteland wordt langzamerhand een beetje stad, terwijl de stad door stadslandbouw een steeds ruraler karakter krijgt.

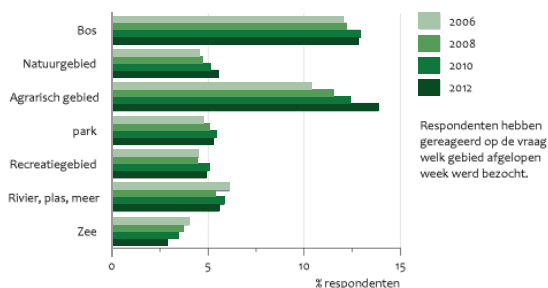
De veenweidegebieden van de Deltametropool functioneren tegelijkertijd op globaal als lokaal niveau, door het leveren van kaas aan Japan, melk via de wereldmarkt aan China, het ontvangen van Italiaanse toeristen en regionale recreanten, het beheren van Europese Natura 2000 gebieden in lokale coöperaties of verenigingen, het aanbieden van zorg, educatie en andere diensten, naast de verkoop van streekproducten aan huis en op nabijgelegen markten.

LINKS - Internationale melkprijsoontwikkeling (Global Dairy Trading Index, 2013).)

ONDER - Het agrarisch gebied is als recreatieve bestemming het bos voorbij gestreefd en groeit nog steeds het snelst in populariteit (Alterra, 2013).)

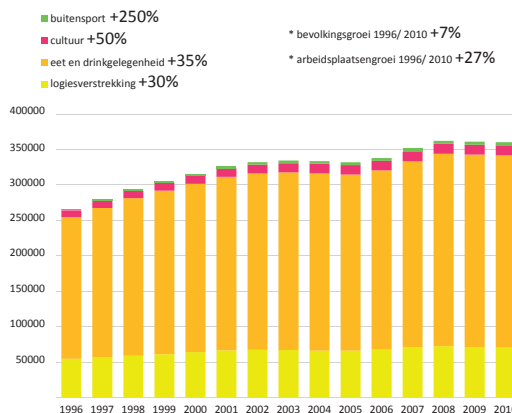
Nederlandse werkgelegenheid in de sectoren Recreatie, Cultuur en Horeca is in 15 jaar met 35% toegenomen. Buitensport en cultuur groeiden het snelst (LISA, 2010).)

Recreatie in groenblauwe gebieden

bron: CVTO, bewerking Alterra

Werkgelegenheid in recreatiesector in NL +35%

bron: LISA, bewerking Vereniging Deltametropool

Ruimtelijke ordening

In 1958 werd voor het eerst door de Nederlandse overheid een visie gevormd op de ring van steden in het 'Westen des Lands', met daarbinnen een groen hart. Dit Groene Hart werd later een Nationaal Landschap, wat de stapsgewijze verstedelijking van het gebied overigens niet kon voorkomen. In 2014 zijn verschillende delen ervan nog steeds opgenomen in de Ecologische Hoofdstructuur van het land en Provinciale Landschappen.

Na de wederopbouwperiode werd de centralistische planning steeds verder afgeserveerd, geholpen door nieuwe idealen en de crisis van de jaren '80. Ook nu worden natuurbeheer en planning van het landelijk gebied steeds verder gedecentraliseerd en dus overgelaten aan de provincies, gemeenten, waterschappen, maatschappelijke organisaties en ondernemers.

Europa wordt het belangrijkste kaderstellende instituut voor het landbouwbeleid, landschap en natuur, maar binnen die kaders is ruimtelijk veel mogelijk. Ook de manier waarop we naar ons landelijk gebied kijken is veranderd. Momenteel spreekt men in West-Europa vaak over het peri-urbane gebied, de uitgestrekte overgangszones tussen stad en platteland, waar de meeste economische dynamiek, verandering in grondgebruik en de hoogste biodiversiteit zijn te vinden.

Het grootste deel van het veenweidegebied in West-Nederland valt volgens onderzoekers van PLUREL onder de categorie Peri-Urban, en moet dus eerder als zo'n dynamisch overgangsgebied worden gezien en niet als onveranderlijk buitengebied. Bij zo'n periurbane ligging hoort ook een grotere functiemix, waarbij verschillende activiteiten elkaar in economisch en ecologisch opzicht aanvullen.

Ook dit is niet nieuw. Al in de Gouden Eeuw werd de strikte scheiding tussen platteland en stad tijdelijk opgeheven door het ontstaan van de stapelmarkt. Het platteland

werd een producerende schakel in de globale economie, met de steden als hotspots.

Het veenweidegebied kan in de toekomst zowel speler zijn in de wereldmarkt, maar ook regionale groen-blauwe diensten verlenen, afhankelijk van de keuzes die in de komende jaren worden gemaakt.

In de praktijk ligt er in het westen van Nederland al een netwerkmetroop van 7 miljoen inwoners, met daarin meer stedelijke en meer landelijke gebieden, die steeds meer op elkaar gaan lijken en steeds meer van elkaar afhankelijk worden. De claim van de stedeling op het landelijk gebied wordt steeds groter, terwijl delen van dit landelijk gebied ook niet meer rendabel kunnen functioneren zonder de (directe) levering van producten en diensten aan de stedeling. Juist het oerhollandse stereotype landschapsbeeld van het dorpslint en de koe in de wei is hierbij vaak de aantrekkingskracht. De toekomstige ontwikkeling van deze diensten kan bepalend zijn voor de transformatie en het behoud van het veenweidelandschap.

De verantwoordelijkheid voor de ontwikkeling van dit landschap ligt niet bij één partij, maar de tendens is dat de Provincies deze rol steeds sterker op zich nemen, terwijl de rijksoverheid zich uit de ruimtelijke ordening en het natuurbeheer terugtrekt.

Op dit moment werkt het ministerie van Economische Zaken met betrokken organisaties aan een nieuwe Natuurvisie, die deze zomer door het kabinet wordt aangenomen. In de visie staat een grotere synergie centraal, tussen cultuur(historisch)landschap, ecologie en de stad met haar bewoners. Het beheer en de financiering van het landschap zullen hierdoor gaan veranderen.

Onderzoek

Dit onderzoek heeft als doel om de toekomstige ontwikkelingen in de veenweidegebieden van de Deltametropool te verkennen, tegen de achtergrond van de cultuurhistorie en in het licht van veranderende landbouw, ondergrond, bevolkingsopbouw, beleidscontext en relatie tussen stad en land.

Om deze aspecten op een integrale en realistische manier met elkaar in verband te kunnen brengen, is gebruik gemaakt van een combinatie van onderzoekstechnieken en zijn zeer uiteenlopende partijen bij het project betrokken.

Ten eerste zijn op locatie interviews afgenomen met melkveehouders, boomkwekers, activisten en ondernemers, om zicht te krijgen op de cruciale opgaven in het gebied en de bedrijfsvoering. Deze interviews resulteerden in ‘mind-maps’ van stromen en tendensen op gebiedsniveau. Ten tweede zijn enkele grootschalige ontwikkelingen en gegevens in kaart gebracht rond de gebieden, zoals vergrijzing, inkomen en werkgelegenheid in de recreatieve en culturele sector. Tevens is de cultuurhistorische ontstaansgeschiedenis van de Hollandse veenweidegebieden in het algemeen beschreven en is per studiegebied de ontwikkeling globaal in kaart gebracht vanaf de 19e eeuw tot nu.

Op basis van deze basisinformatie zijn workshops gehouden met belanghebbenden in 4 studiegebieden. De gebiedsproblematiek en mogelijke oplossingen zijn in deze workshops besproken met o.a. melkveehouders, boomkwekers, beleidsmakers (gemeente, provincie), ondernemers, burgers, waterschappen en belangengroepen. Bij de workshops waren tevens experts aanwezig van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, DS landschapsarchitecten en Vereniging Deltametropool. Om de nieuwe relatie tussen stad en land tegelijkertijd met agrarische schaalvergroting te kunnen duiden, is gebruik gemaakt van een referentiegebied waar de stad geen rol speelt.

De overeenkomsten, verschillen, conclusies en aanbevelingen uit de analyse en de workshops zijn gebundeld in deze publicatie en worden besproken tijdens een openbare debatbijeenkomst eind juni 2014 in Amersfoort.

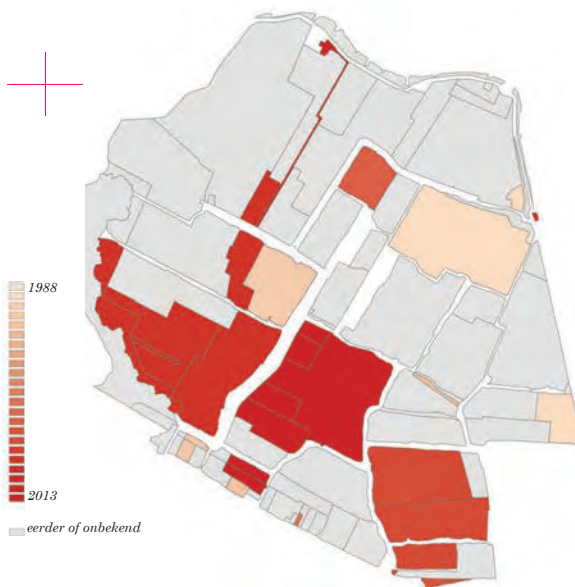
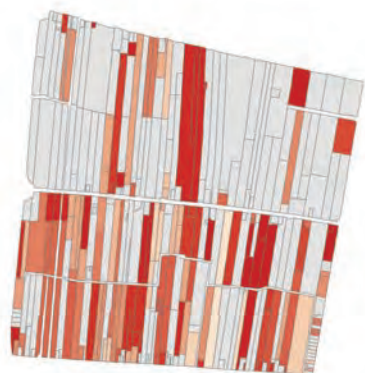
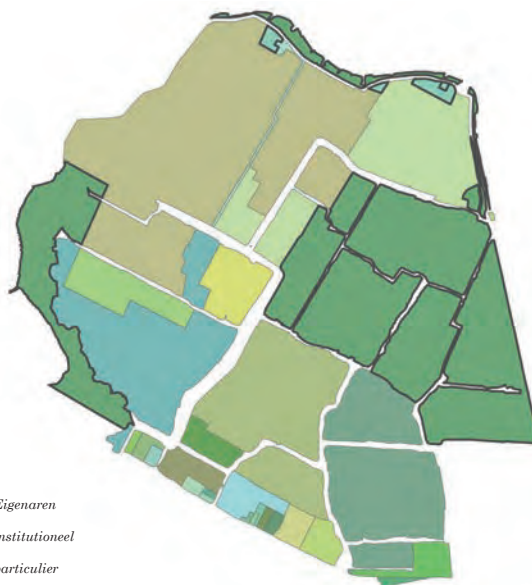
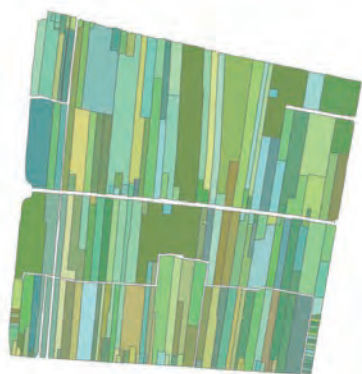
Zicht op Delft vanuit Midden-Delfland

5 POLDERS IN DE DELTAMETROPOOL

Workshops met belanghebbenden en experts in het
veenweidegebied, op basis van kaarten en analyse

*Kleinschalige verkaveling en hoge gronddynamiek van het kwekerij-
 gebied van Polder Rijnveld, Boskoop.*

Boven: eigenarenkaart

Onder: verhandelde percelen in de laatste 25 jaar

bron: Kadaster

*Grootschalige verkaveling en lage gronddynamiek van het veenwei-
 degebied van de Krommieër Polder, Uitgeest.*

Boven: eigenarenkaart

Onder: verhandelde percelen in de laatste 25 jaar

bron: Kadaster

De Studiegebieden

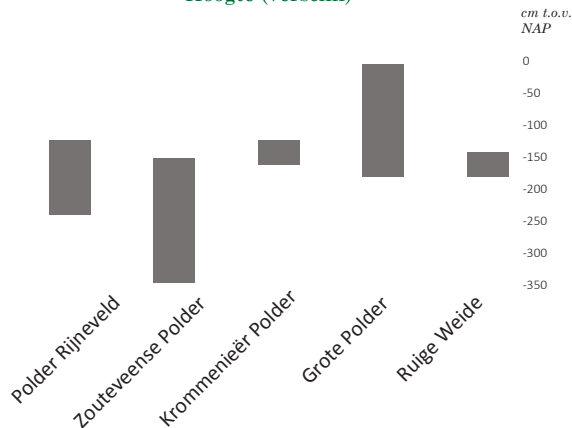
De genoemde veranderkrachten (schaalvergroting, nieuwe stad+land-relaties, bodemdaling en beleid) spelen niet in alle veenweidegebieden in West-Nederland een even sterke rol. Per gebied staat een andere problematiek of ontwikkeling centraal. Toch zijn ze ook goed onderling vergelijkbaar. Om in korte tijd inzicht te krijgen in het palet van veenweidegebieden in de Deltametropool, zijn 5 studiegebieden nader geanalyseerd.

De polders hebben allen te maken met bodemdaling, maar niet in dezelfde mate en termijn. Soms speelt verzilting een rol of het veranderen van het reliëf, doordat bijvoorbeeld kreekkruggen niet meedalen met het veen. De grootte van de percelen varieert sterk, met als uitschieters de grote vlaktes in de Krommenieër Polder (Uitgeest) en het kleinschalige boomkwekerslandschap in Polder Rijnveld (Boskoop). In Boskoop valt de alarmerende dynamiek in grondhandel op.

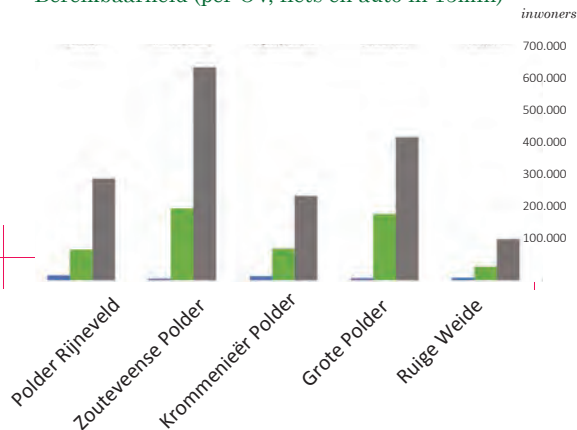
Globaal is er een duidelijk verschil tussen de polders die direct aan het stedelijk gebied grenzen - zoals de Zouteveense Polder (Midden-Delfland) en Grote Polder (Zoeterwoude) - en de meer afgelegen gebieden. De verschillen uiten zich o.a. in het aantal mensen dat snel de polder kan bereiken voor recreatie per auto of fiets en in de werkgelegenheid in de dienstensector rond het gebied. Ook zijn er duidelijke verschillen in 'branding' en publiek debat.

Om de veranderingen te kunnen duiden, is gebruik gemaakt van een referentiegebied, Polder Ruige Weide (Oudewater). Van dit veenweidegebied is bekend, dat de percelen voldoende groot zijn voor schaalvergroting in de melkveehouderij, het waterpeil relatief laag is en er geen enkele druk van verstedelijking of recreatie aanwezig is. We nemen dus aan dat in dit gebied alleen agrarische schaalvergroting een rol speelt.

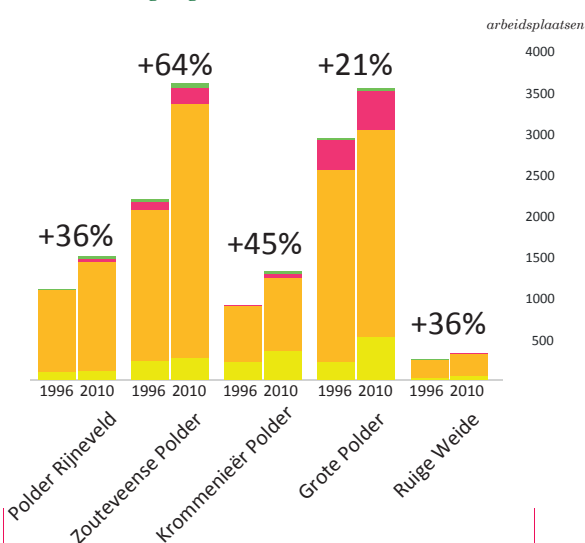
Hoogte (verschil)

Bereikbaarheid (per OV, fiets en auto in 15min)

Werkgelegenheid in recreatiesector

Welgelegen

Ruigeweidsche Achterkade

Ruige Weide

Ruigeweidse Weg

Oude Hollandse Waterlinie

Vredebest

Polder Ruige Weide (Oudewater)

“het referentiegebied: business as usual”

Cultuurhistorie

De Polder Ruige Weide, nabij het middeleeuwse stadje Oudewater, ligt op de grens van Utrecht en Zuid-Holland. Het gebied maakte deel uit van de Oude Hollandse Waterlinie en bevat een karakteristieke wisseling van de ontginningsrichting van het veen. In de 17^e eeuw was hier al veel grasland, in de ‘Ruyge Weyde’ iets ruiger dan in de aangrenzende Lange Weide.

In het onderzochte gebied heeft een recente ruilverkaveling plaatsgevonden (rond 1990), waardoor er grootschalige melkveehouderij mogelijk is. Ten noorden van het gebied ligt het oude lint van de Groendijk en ten zuiden van het gebied ligt het lint Ruige Weide. Langs deze linten is nog monumentale bebouwing te vinden, in tegenstelling tot het studiegebied. Staatsbosbeheer heeft grond in de oostelijke hoek voor natuurbeheer.

Het gebied wordt geflankeerd door de spoorlijn tussen Gouda en Woerden. het spoor vormt een visuele en ruimtelijke barrière in de polder. Tegelijkertijd maakt de trein het mogelijk om dit veenweidelandschap te ervaren als reiziger. De Ruige Weide wordt door veel meer treinreizigers dan fietstoeristen gezien.

De producent

Door de optimale verkaveling en de moderne ontsluitingsweg hebben de vier melkveehouderijen in het gebied alle mogelijkheden om het aantal koeien uit te breiden na het afschaffen van de melkquota in 2015. Het waterpeil is voor veenweidegebied tamelijk laag, waardoor het gebied het hele jaar door machinaal bewerkbaar is. De boeren in het gebied zijn nog vrij jong en hebben naar alle waarschijnlijkheid opvolgers klaar staan wanneer ze op termijn zullen stoppen.

De Consument

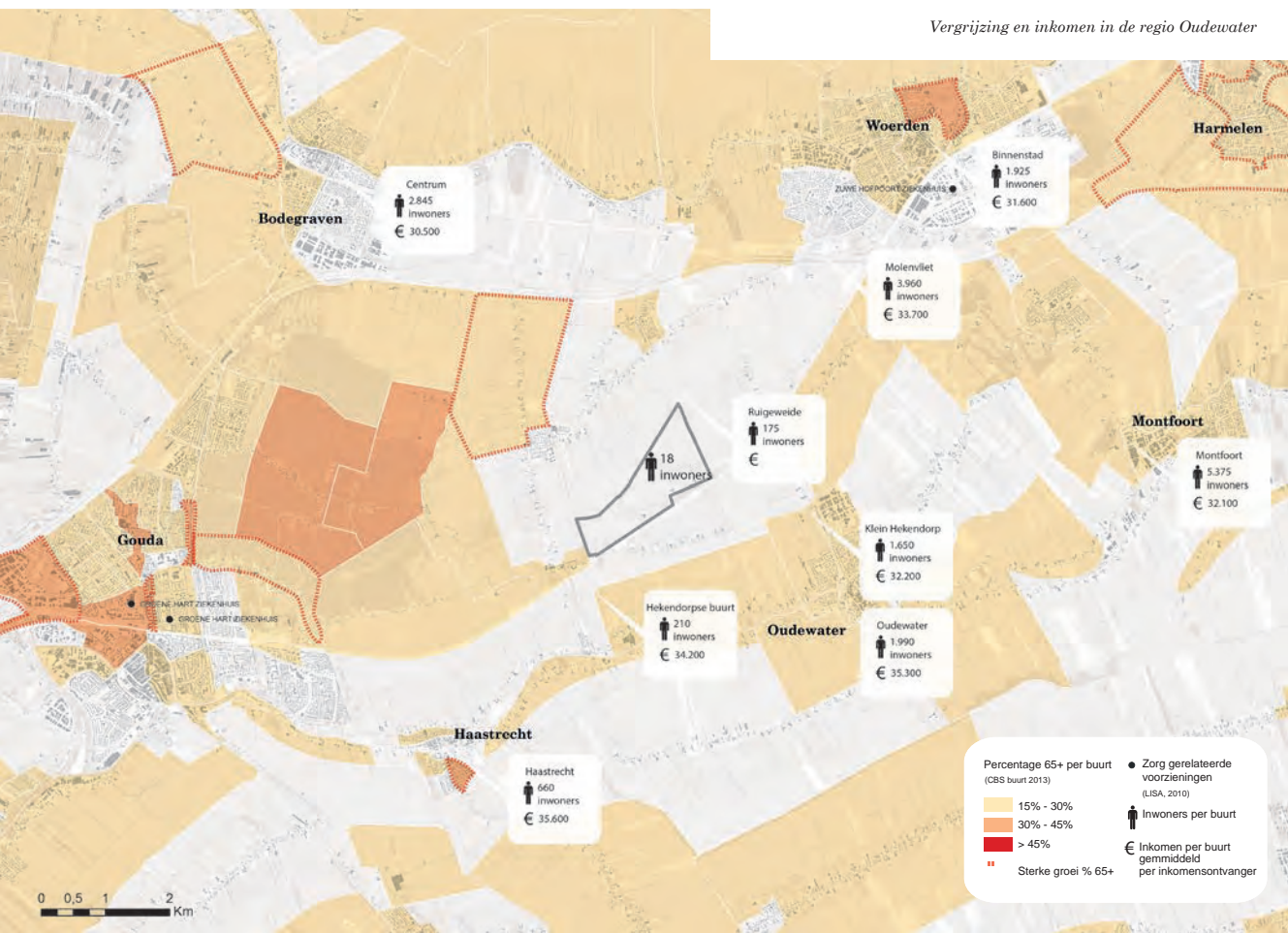
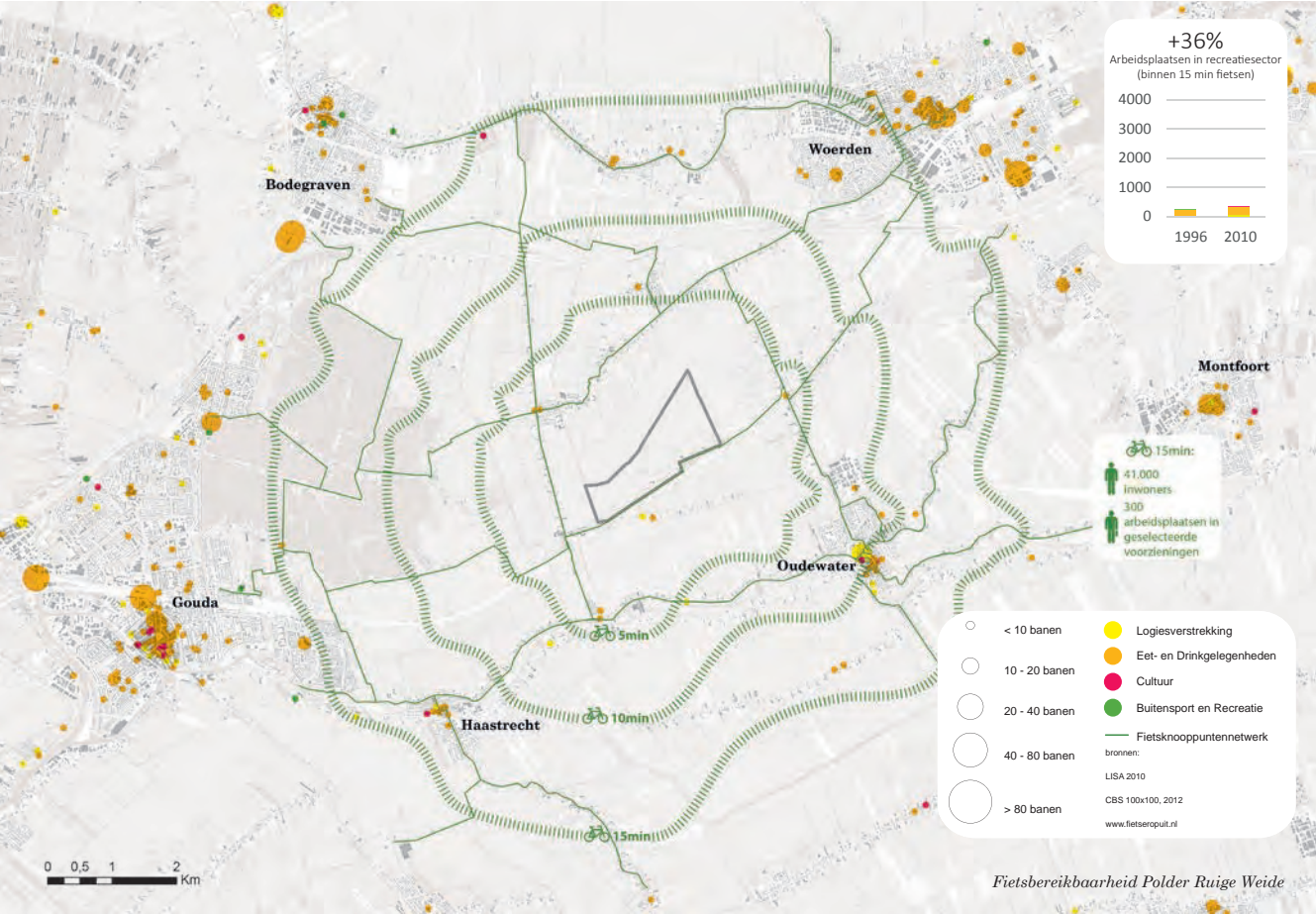
De linten van de Groendijk en Ruige Weide zijn aantrekkelijk om te fietsen. Hier is ook een enkele theeschenkerij of kaasboer te vinden. Aan het lint van Ruige Weide ligt verder een bed & breakfast met vergaderruimte.

Het studiegebied daarentegen ligt relatief geïsoleerd voor de recreant en biedt geen voorzieningen. In de grotere omgeving is te weinig stedelijke massa om breed in te zetten op bezoekers, behalve in de stadscentra van Oudewater, Haastrecht en Woerden.

Legenda (kaart links)

- Rijksmonumenten
- Archeologische vindplaatsen
- Waardevolle landschapselementen (CultGIS)

Perspectief 1

De Polder Ruige Weide is gekozen als referentiegebied, omdat in dit veenweidegebied de agrarische schaalvergroting en bodemdaling bij uitstek van toepassing zijn, maar niet de sterk toenemende relatie met de stad en verbreding van de agrarische bedrijfsvoering. De Ruige Weide zou, bij wijze van spreken, buiten de Randstad kunnen liggen.

Alle voorwaarden voor schaalvergroting in de melkveehouderij zijn in dit gebied aanwezig, zodra in 2015 de melkquota worden afgeschaft. De recente ruilverkaveling heeft voor grote aaneengesloten percelen gezorgd, verbonden met moderne asfaltwegen voor vrachtverkeer. De vier boeren in het studiegebied staan nog in de eerste helft van hun carrière, ze hebben dus nog de mogelijkheid en ambitie om te investeren in nieuwe techniek. Vanuit recreatieschappen en andere stedelijk-regionale organisaties bestaat weinig druk om het karakter van het gebied te behouden. Tegen grote stallen bestaat weinig bezwaar. De koe staat er overigens nog steeds in de wei. Boerderij Graveland doet mee aan het programma Amazing Grazing. Uitbreiden van het areaal in de omgeving is lastig, omdat de polder is omgeven door gronden van Staatsbosbeheer.

Zelfs het waterpeil is gunstig, omdat door de lage stand al vroeg machinaal gemaaid kan worden. De komende paar generaties kan hier concurrerend voor de wereldmarkt melk worden geproduceerd. Op termijn zal juist het waterbeheer echter voor verandering gaan zorgen. De Ruige Weide ligt in een gebied waar de bodemdaling matig tot sterk is. Dat houdt in dat met de lage waterstand het veenpakket nog flink zal inklinken. Uiteindelijk zal er een kleipolder (droogmakerij) overblijven, die wellicht op dat moment meer rendabel zal zijn als aardappelland of ander grondgebruik. De veenweidefase is dan in ieder geval afgelopen.

Het gebied staat in de Provinciale Structuurvisie niet als weidevogelgebied aan-

geduid. Toch kan weidevogelbeheer een interessante nevenfunctie vormen voor de melkveehouders van de Ruige Weide. Door met elkaar in coöperatieverband aan 'mozaïekbeheer' te doen kunnen voldoende hectares aaneengesloten kuikenland en wormenland worden beheerd, om goede subsidie-inkomsten binnen te halen.

Of het studiegebied ooit zal profiteren van zijn cultuurhistorische positie en achtergrond valt te betwijfelen. De inrichting is voor recreatie te eenzijdig en de afstand tot de grote agglomeraties te groot. De voorbijganger daarentegen, in de trein of op de (elektrische) racefiets, kan nog lang genieten van het voorbijflitsende open weidenschap.

Hoogtekaart Ruige Weide (AHN)

VOORBEREIDEND INTERVIEW

Jan en Conny Graveland (melkveehouderij)

Polder Steekt, Zwammerdam

Polder Rijnveld

lintbebouwing Rijnveld

Boskoop

Polder Rijnveld (Boskoop)

“een boom uit Boskoop is als een ham uit Parma”

Cultuurhistorie en natuur

Al meer dan 500 jaar is de naam Boskoop verbonden aan boomkwekerijen. In de hele wereld staat Boskoop bekend als centrum van sierteelt. Deze identiteit kan echter snel veranderen. De oorspronkelijke vaarpolders met de vele sloten, bruggen en een enkele sluis, maken langzamerhand plaats voor een grootschaliger structuur met gedempte sloten, georiënteerd op de weg in plaats van het water. De uitbreidingen aan de noordoostkant van Boskoop zijn een hybride tussen traditionele kwekerijpercelen en een logistiek bedrijventerrein, met de tendens het eerste om te zetten in het laatste. Vergrijzing en de kleinschalige kavelstructuur leiden in de oudere polders in Boskoop al tot leegstand. De boomkwekerijen zijn nu nog een unicum binnen het gebruik van veenpolders, maar op termijn kan het toch transformeren tot weidegebied of bedrijventerrein. De RCE geeft aan dat de concentratie van boomkwekerijen in het gebied weleens de cultuurhistorische essentie zou kunnen zijn, oftewel de bedrijfstak zelf. Daarom heeft het geen zin om het gebied op slot te zetten: de ondernemingen zouden wegtrekken en het gebied zou vervallen tot bos of grasland. Er zijn ook actoren, die de fysieke landschapselementen wel degelijk van cultuurhistorisch belang vinden. Aanleg van nieuwe infrastructuur kan mogelijk bedrijven aantrekken, maar tevens gevolgen hebben voor het cultuurhistorische landschap.

Wat is de toekomst van het typisch Boskoopse sierteeltlandschap, nu vergrijzing en schaalvergroting in de sector toeneemt?

Ambassadeur: Fred Booy
(Boomkwekerij Fred Booy)

fred@dsla.nl

Workshop:

Woensdag 30 oktober 2013, 17.00 – 19.30u
Boomkwekerij Fred Booy, Rijnveld 23,
Boskoop

Legenda (kaart links)

- Rijksmonumenten
- Archeologische vindplaatsen
- Waardevolle landschapselementen (CultGIS)

VEENWEIDEGEBIED VAN DE DELTAMETROPOOL

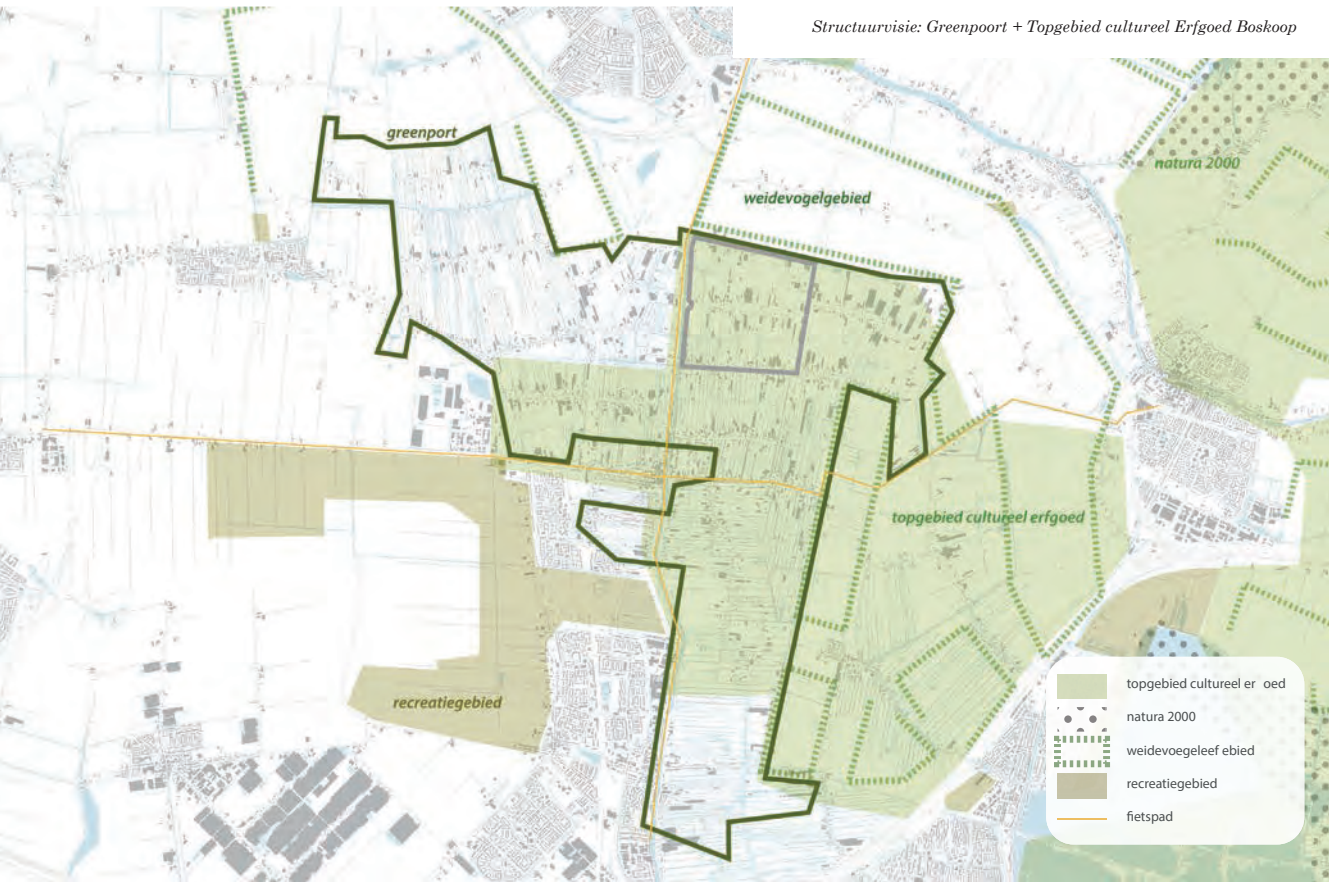
1850

2010

Historische analyse ontginning Polder Rijnveld

Structuurvisie: Greenport + Topgebied cultureel Erfgoed Boskoop

De producent

De authentieke boomkwekerij bestaat uit land voor teelt in de volle grond met een klein areaal lage kassen in de vorm van houten of betonnen stekbakken. De laatste decennia is dit meer en meer aangevuld met potcultuur (containerteelt) en overwinteringskassen. Op de kwekerijen in Boskoop zien we nu veelal een combinatie van de drie teelttypen.

Op dit moment bevindt het gebied zich in een overgangsfase van kleinschalig kwekerijlandschap naar grootschalige logistieke activiteiten (import en export van sierteelt) op brede kavels, gecombineerd met kweek in potcultuur. Ondanks de schaalvergroting zal de productie in Boskoop waarschijnlijk niet zo efficiënt worden als in Brabant, waar nu al machinaal gewerkt wordt op grote aaneengesloten tuinvelden.

Het landschap is niet beschermd, bijvoorbeeld als Provinciaal Landschap zoals veel veenweidegebieden, maar tegelijkertijd is het in de Provinciale Structuurvisie wel aangewezen als Cultuurhistorisch Topgebied en als Greenport Boom en Sierteelt. De status als greenport levert middelen op voor infrastructuur en marketing.

Boskoopse boomkwekerijen werken al lang niet meer als vroeger. Opvallend is de verdeling in grote en kleine kwekers. Grote sierteeltbedrijven tenderen in de richting van het inhuren van zelfstandige kleine kwekers in met eigen grond. Het grote bedrijf levert alle grondstoffen aan en verplicht zich om de productie aan het eind van de kweekperiode af te nemen. De kleine zelfstandigen gaan over het algemeen binnen afzienbare tijd met pensioen. Tegelijkertijd worden de marges op sierteelt in Boskoop steeds kleiner, waardoor het vinden van een opvolger steeds moeilijker wordt en problemen om de grond te verkopen ontstaan. Niet zelden is de grond ook het pensioen van de kweker, met alle financiële problemen van dien in de nabije toekomst.

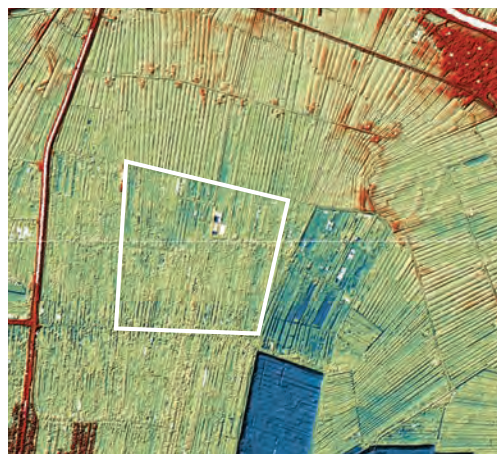
Het kweken in de volle grond op veen onderscheidt de Boskoopse kwekerij van ande-

re sierteeltgebieden, zoals Zundert (Noord-Brabant). Deze manier van kweken wordt mogelijk bedreigd door tendensen in de tuinbouw en daarmee gepaard gaande regelgeving. Een andere tendens is het dempen van sloten om tot een efficiëntere bedrijfsvoering te komen.

Tijdens de ontginning van het gebied waren de kavels ooit zo'n 100m breed. Door bodemdaling en toenemende drainage zijn de kavels nu maximaal 30m breed. Het is nu technisch mogelijk een deel van de sloten te dempen ten behoeve van de bedrijfsvoering en zo terug te gaan naar de originele kaveldiepte. In dat geval wordt een sloot altijd een pad, er kan niet op gekweekt worden.

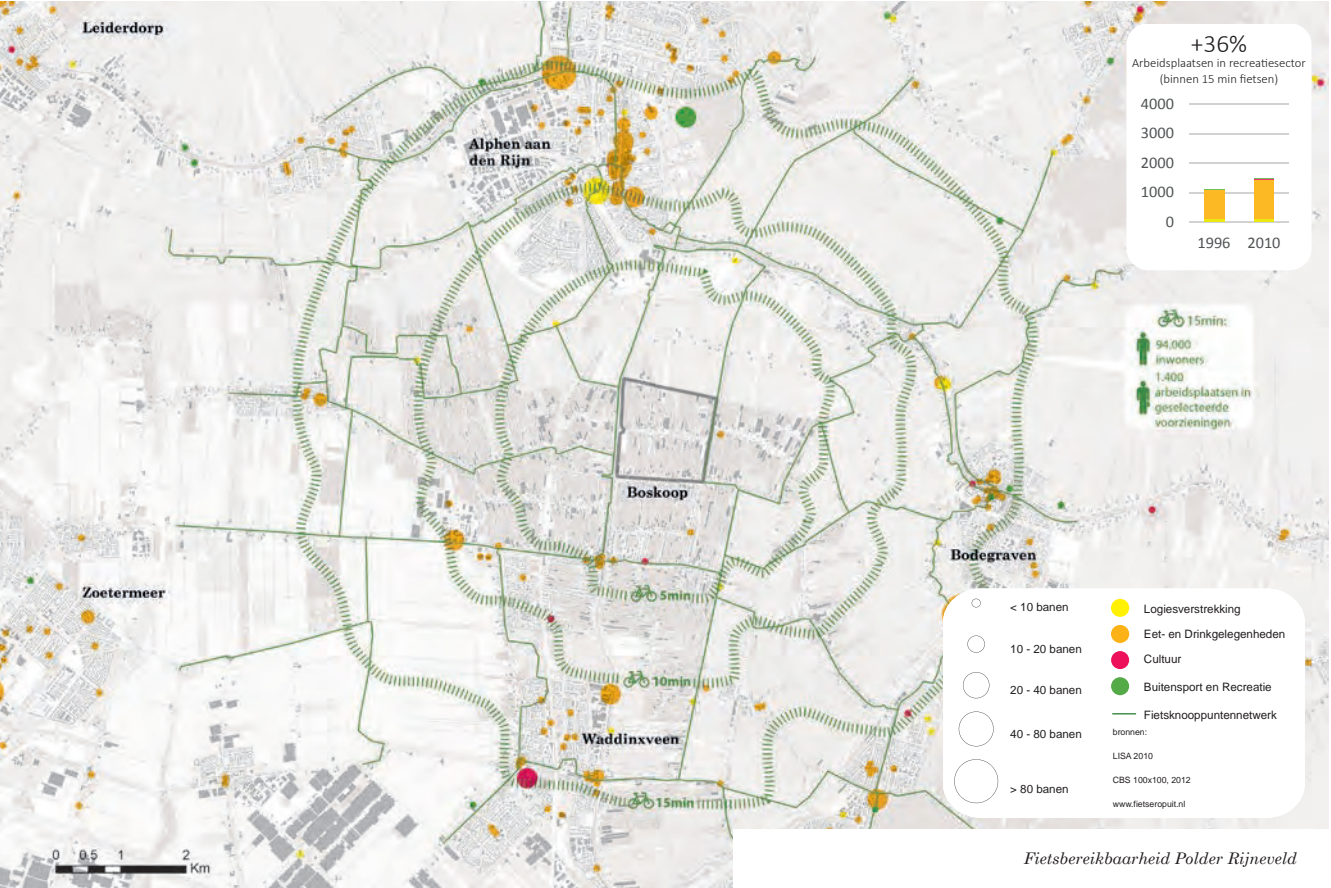
De consument

Boskoop is zo groot als Giethoorn en centraal gelegen in de Randstad, maar nog zeker geen toeristische trekpleister. Wie met de auto of op de fiets naar Boskoop rijdt om een leuk plantje of boompje te kopen, komt meestal bedrogen uit. De meeste kwekerijen verkopen nog niet aan huis en bieden geen diensten aan op het erf. Dit is evenwel in hoog tempo aan het veranderen. Steeds meer kwekers bieden een klein deel van hun sortiment aan de weg aan voor particuliere verkoop, zoals dit al jaren gebruikelijk is rond Aalsmeer en in het Westland.

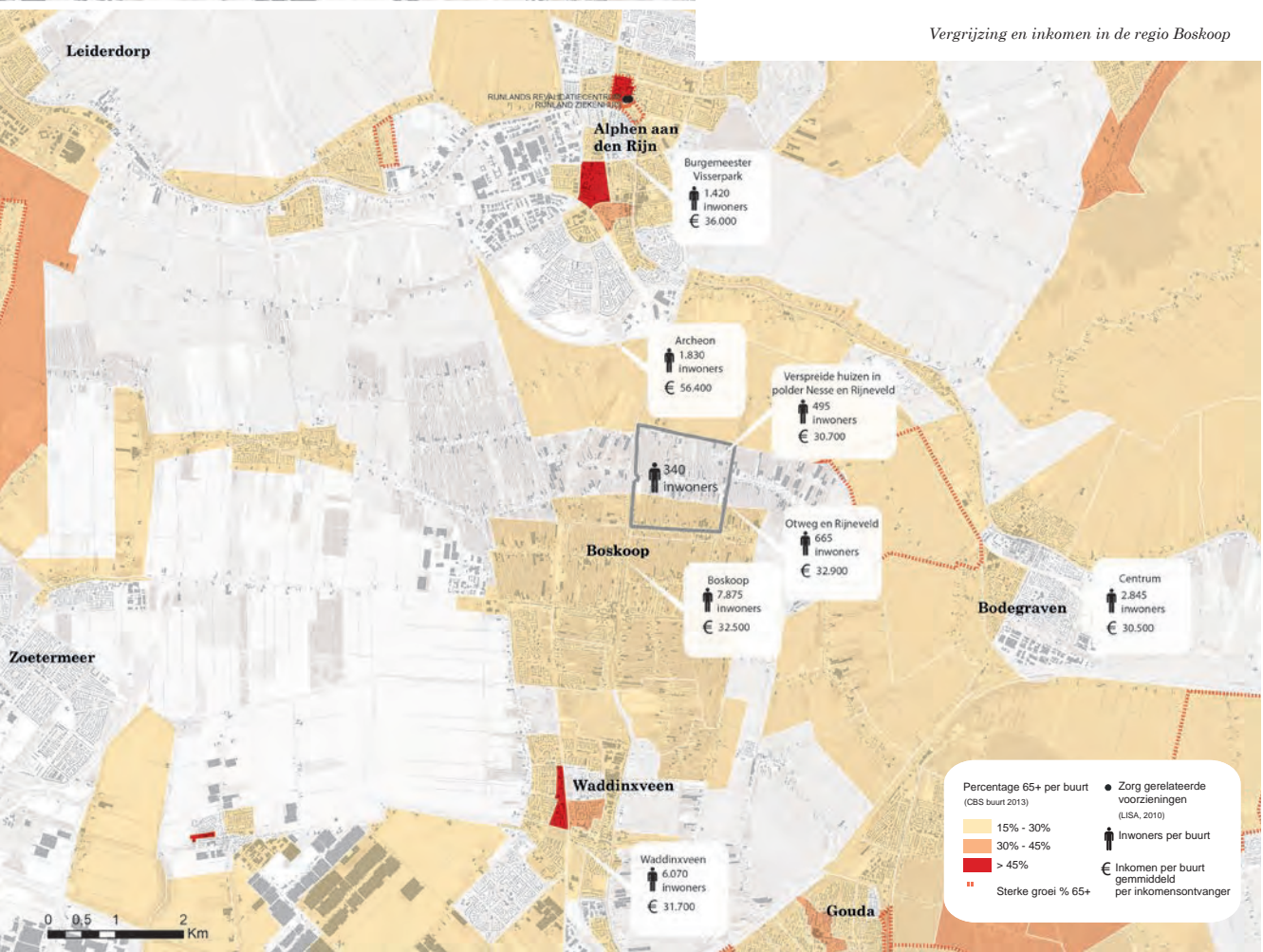

Hoogtekaart Polder Rijnveld (AHN). Het veendek klinkt hier jaarlijks 2 centimeter in.

Fietsbereikbaarheid Polder Rijnveld

Door het gebrek aan opvolgers voor de kleine kwekerijen en de nadruk op groot-schalige import en export door de grote kwekers, lijkt het echter onwaarschijnlijk dat er op korte termijn een aantrekkelijk recreatief landschap ontstaat in Boskoop. Door fusie van de gemeenten Boskoop en Alphen a/d Rijn worden de kwekerijen straks het buitengebied van een stedelijke gemeente. Dit kan mogelijkheden bieden voor recreatie en andere relaties tussen stad en land. Er bestaan al plannen voor een fiets + wandelverbinding vanuit Alphen a/d Rijn door het kwekerijgebied en tevens ligt Boskoop gunstig als buitenplaats tussen Leiden, Utrecht en Amsterdam. Evenementen en initiatieven als het Plantarium en de Proeftuin van Holland (opvolger van het proefstation van de Boomkwekerij) bieden wellicht ook aanknopingspunten.

Discussie

Ondanks de snelle veranderingen staat de publieke discussie over de toekomst van het kwekerijlandschap in Boskoop nog in de kinderschoenen. **Voor de meeste aanwezigen was het de eerste keer, dat ze hun bedrijfsvoering in deze context met anderen bespreken.** De aanwezige ondernemers zouden het heft meer in eigen hand willen nemen, wat de inrichting van het landschap als het behoud van de merknaam Boskoop betreft, in samenwerking met de verschillende overheden. De gemeente (toen nog Boskoop, inmiddels Alphen a/d Rijn) ziet samenwerking bij de versterking van de Greenport wel zitten.

Als de inrichting van het gebied de merknaam Boskoop mede bepaalt, en als die inrichting recreanten en consumenten aantrekt, dan vindt men het de moeite waard daaraan te werken. Dit kan alleen gezamenlijk, want alle percelen in Polder Rijnveld zijn in privaat eigendom, de afzonderlijke percelen zijn te klein voor een gebiedsomslag en het gemeentelijk eigendom in het gebied is nihil. De grootste kans ligt dus in een gezamenlijke visie door ondernemers, gemeente, Greenport, waterschap en provincie. Hierbij komen meerdere concrete vraagstukken op:

Karakter - In hoeverre kunnen sloten gedempt worden t.b.v. bedrijfsefficiëntie zonder het karakter aan te tasten? Welke elementen zijn belangrijk en moeten worden behouden, zoals windakkers, sluisjes en zichtlijnen? Hoe gaat men om met de resterende grondschippers en de bijbehorende vaarten en recht van overpad? Nagenoeg alle vaarsloten zijn in particulier bezit.

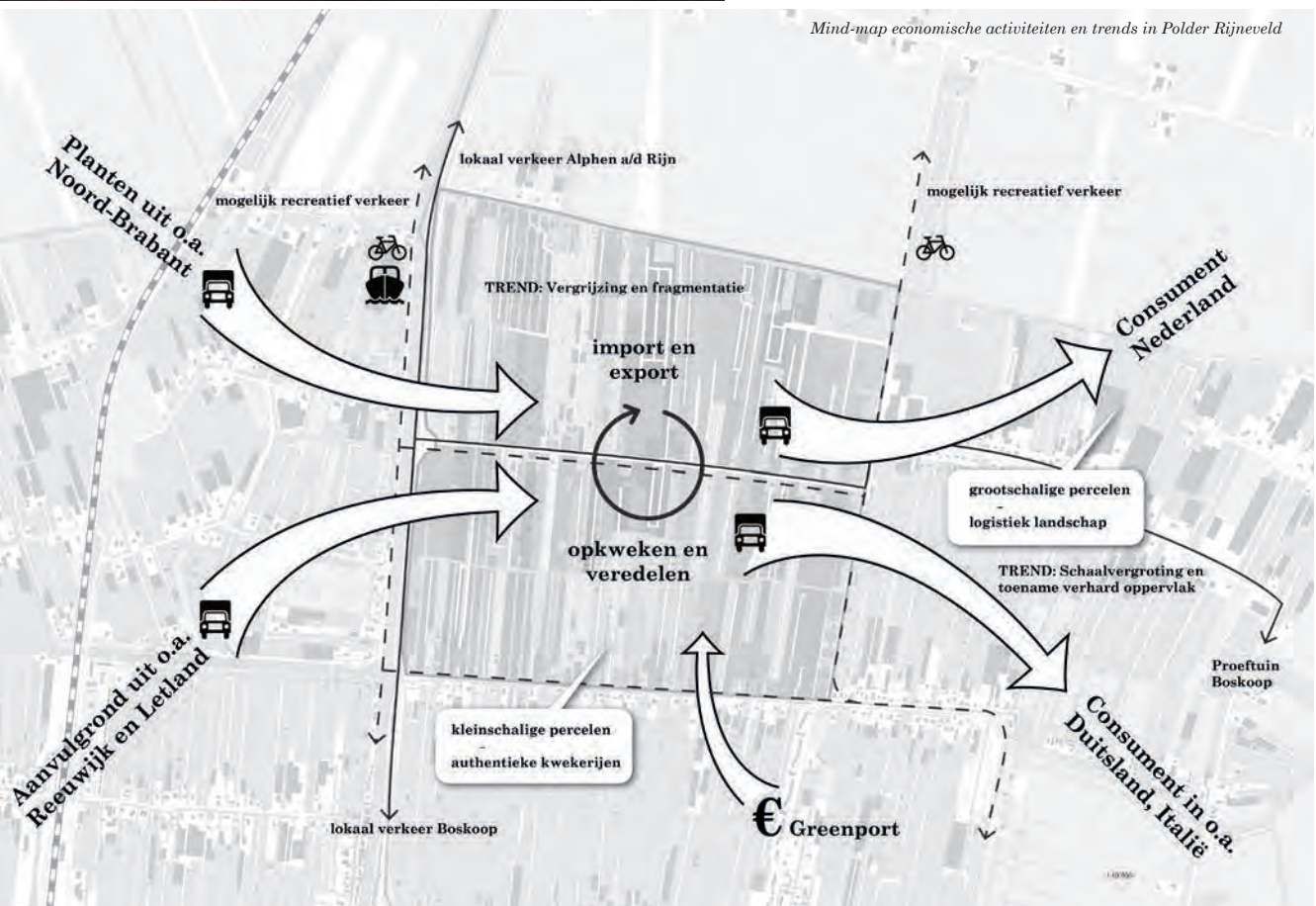
Moet er een verbod op het extra realiseren van oppervlaktewater door de water voor-land regeling? Welk straatbeeld wordt nagestreefd in de kwekerijgebieden? Bijvoorbeeld een 'hekken-weg'-beleid, architectonische stijl van woningen en kassen, verharding, verkoop aan de straat en zicht op de kweek vanaf de weg?

Grond - Er is een hoge mate van dynamiek in vastgoedtransacties. De helft van het oppervlak in het studiegebied is verhandeld in de afgelopen 25 jaar. De binding van de eigenaar met de grond is lager dan in het veenweidegebied. Hoe gaat men om met de aankomende verkoop van zelfstandige kwekerijen, waarvan de kweker met pensioen gaat en voor wie geen opvolger klaarstaat? De polder verzakt jaarlijks 2 cm, waardoor ca. 200 m³ aanvulgrond per hectare kweekgrond nodig is. Is dit in de toekomst nog wel haalbaar?

Bezoekers - Hoe om te gaan met bezoekersfuncties, zoals horeca en Tuin van Holland? Recreatie vormt een mooi potentieel voor Boskoop en bezoekers zijn goed te combineren met streekproducten, kijkkwekerijen en kleinschalige bedrijfsvoering. Recente voorbeelden zijn sierteeltverkoop direct aan de consument, verkoop van bosbessen en een restaurant. Kan de leegstand in het centrale deel van Boskoop worden opgelost met dit soort functies, terwijl aan de (noordoost)rand op industriële schaal wordt gewerkt? In de grootschalige productiegebieden aan de rand van Boskoop is de recreant door de kwekers namelijk minder gewenst. Kan de veiligheid worden gegarandeerd zonder dat dit ten koste gaat van de logistieke bedrijfsvoering?

Sierplanten worden handmatig geënt op boomkwekerij Van Klaveren

Perspectief \$

Merksnaam Boskoop

Een boom uit Boskoop is als een ham uit Parma en een kaas uit Camembert of de Beemster: internationaal bekend en van goede kwaliteit. Tijdens de workshop kwam de merksnaam Boskoop vaak ter sprake. Sierteelthandelaren zitten graag in Boskoop vanwege de centrumfunctie: er is een grote variatie aan planten voorhanden om in te kopen, en de export krijgt de merksnaam 'Boskoop' mee.

Greenport Boskoop is al een eerste stap in de richting van het versterken van die merksnaam. De naam van het boomkwekerijgebied zorgt al eeuwen voor een clustering in de sierteelt. De merksnaam is voor de kwekers van vitaal belang en is wellicht de belangrijkste toegevoegde waarde van het gebied en biedt kans om bedrijvigheid en jonge mensen naar het vergrijzende Boskoop te trekken.

Het is voor de aanwezigen nog te onduidelijk waar die merksnaam precies mee samenhangt en hoe het merk behouden en versterkt kan worden. In het scenario 'laissez-faire' is het mogelijk dat door marktdynamiek en vergrijzing het kleinschalige kwekerijenlandschap geleidelijk naar weiland en bedrijventerrein wordt getransformeerd. De vraag is in hoeverre dit nog aan de merksnaam bijdraagt. En wat ziet men nog van die Boskoopse kwekerijen als men uit commerciële of recreatieve interesse naar Boskoop komt?

In de discussie werd geopperd dat gezamenlijk keuzes maken en actie ondernemen de kans vergroot, dat de merksnaam van Boskoop als internationaal bekend kwekerijgebied behouden blijft. Dit zou kunnen in de vorm van een kwekerscoöperatie, die tevens een sterke gebiedsidentiteit kan ontwikkelen richting bezoekers en toeristen.

Aanwezige kwekers waren niet bezig met recreatie en leken er ook niet op korte termijn mee aan de gang te willen gaan. Ze zien het eerder als belemmering dan als kans.

Actiepunten \$

- De provincie, het waterschap en meer ondernemers betrekken bij de discussie.
- **Inventariseren van de bijdrage die de verschillende bedrijfstypen in het gebied kunnen leveren aan de versterking van de merksnaam en landschapsbehoud: 1) grote bedrijven met uitbesteding; 2) grote authentieke kwekerijen die zelf stekken en zetten; 3) de zelfstandige kweker aan land. Welke hulp kunnen ze daarbij gebruiken?**
- Mogelijkheden onderzoeken van het beschermen van de merksnaam voor Boskoopse sierteelt, analoog aan Parmaham en Camembert. De EU hanteert kwaliteitsaanduidingen gebaseerd op geografische locatie en productieproces, de zogenaamde PDO (Protected Designation Origin).
- **Animo onderzoeken onder Boskoopse kwekers voor een coöperatieve grondbank, om het Boskoopse kwekerijlandschap en de centrumfunctie in die sector te behouden. Men voorkomt op die manier verval van het landschap tot grasland en bos.**
- Precieser formuleren van de cultuurhistorische activiteit van de sierteelt, en de relevante landschapselementen van de Boskoopse kwekerijen die daarbij horen.
- Inventariseren van mogelijkheden voor recreatie, horeca en landschapseducatie. Daarbij aangeven welke zoning en routing in het kwekerijgebied zou kunnen worden aangehouden voor deze activiteiten.

Gaag

Eendenkooi

historisch lint Negenhuizen

Vlaardinger Vaart

Vlaardingse Schouw

Zouteveense Polder (Midden-Delfland)

“landschapskwaliteit als uitgangspunt van een continue dialoog tussen ondernemers en overheid”

Cultuurhistorie en natuur

De Zouteveense Polder is een relatief laaggelegen veenweidegebied (zo'n 3,5 meter onder NAP) met enkele historische boerderijlinten, zoals het buurtschap Negenhuizen. In het gebied zijn ook een (beschermde) eendenkooi en oude kreekkruggen terug te vinden. De Vlaardinger Vaart is één van de oude kanalen uit de tijd van de grote ontginningen, en al vanaf de 13e eeuw in gebruik als trekvaart. Deze cultuurhistorische structuur wordt genoemd in de Erfgoedlijst Trekvaarten, in de Cultuurvisie van de provincie. De RCE geeft aan dat bij toekomstige herinrichting van het gebied de vaart als recreatieve waterroute mogelijk economische activiteiten kan bundelen, zodat de ecologische functie van het weidegebied intact blijft.

De openheid van het landschap, dat is ingeklemd tussen Delft en Schiedam, is o.a. te danken aan het instellen van de Rijksbufferzone in de jaren '60. De Provinciale Structuurvisie benoemt Midden-Delfland als cultuurhistorisch topgebied én weidevogelgebied.

Bewoners en ondernemers in het gebied organiseren zich al circa 15 jaar tegen dreigende verstedelijking en kassen en om de landschapskwaliteit te waarborgen. Door bodemdaling ontstaat op termijn versnippering van de waterbeheersstructuur en dreigt een lastige situatie voor de agrariërs, die nu nog via de EU worden gecompenseerd voor de hoge waterschapslasten.

De groeiende druk op de grondprijzen,

de infrastructuur en de aanbouw van grote stallen in het gebied leiden regelmatig tot discussies over de toekomst van dit landschap. Door de aanleg van de A4 Midden-Delfland kunnen reconstructiegelden in de landschapskwaliteit worden geïnvesteerd. De vraag is hoe die middelen worden ingezet.

Hoe kunnen ondernemers het veenweidelandschap benutten voor een duurzame diverse economie, en zo het landschap open houden in een sterk verstedelijkte regio?

Ambassadeur: Govert van Oord

(Stichting Groen Goud)
gvanoord@groengoud.nl

Workshop #1:

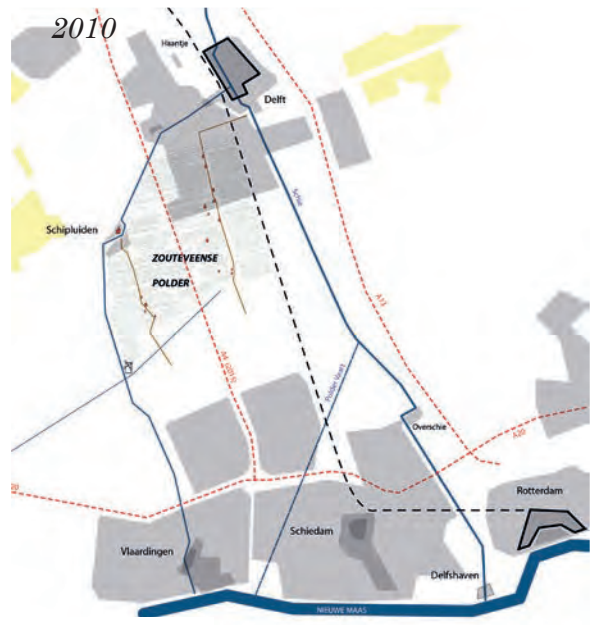
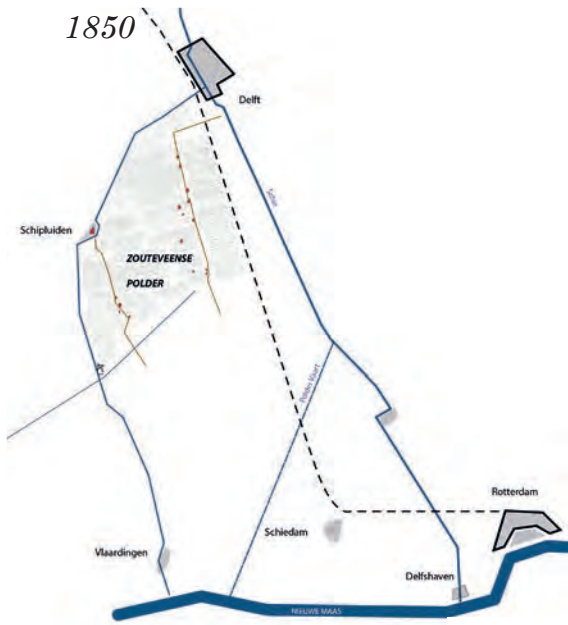
Maandag 11 november 2013, 13.30 - 16.30u
Delflandhoeve - Schieweg 166, Delft

Workshop #2:

Maandag 3 maart 2014, 13.30 - 16.30u
De Paardenstal, Schipluiden

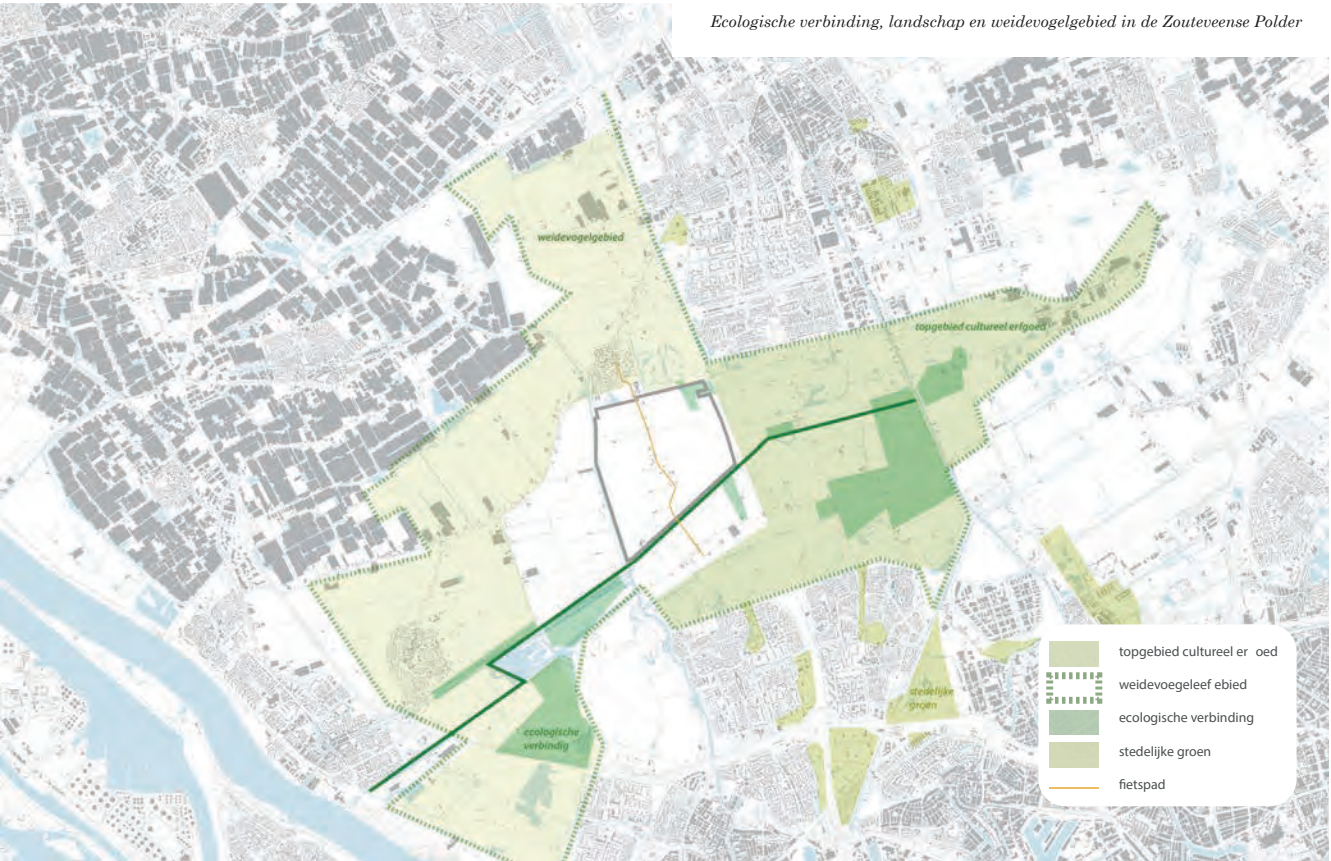
Legenda (kaart links)

- Rijksmonumenten
- Archeologische vindplaatsen
- Waardevolle landschapselementen (CultGIS)

- dijk
- weg
- kwekerij
- waterplas
- watergang
- trein
- snelweg
- stad met fortificatie
- verstedelijking
- dorpskern
- dorpsontwikkeling
- treinstation
- kassen
- limes

Ontstaansgeschiedenis Zouteveense Polder

Ecologische verbinding, landschap en weidevogelgebied in de Zouteveense Polder

- topgebied cultureel erfgoed
- weidevogelgebied
- ecologische verbinding
- stedelijke groen
- fietspad

De Producent

In de Zouteveense Polder staat de melkveehouderij centraal. Roel Jongeneel (Wageningen Universiteit) laat zien welke tendensen er zijn in de bedrijfsvoering en wetgeving van deze sector en voor welke keuzes deze ondernemers zullen komen te staan. Door het opheffen van het melkquotum in 2015 bereiden veel bedrijven zich voor op productie voor de wereldmarkt. Toch zijn er alweer nieuwe regels in aantocht; er wordt gesproken over een dierenquotum per bedrijf of per hectare.

Er is een groeiend aantal groenblauwe diensten, geleverd door melkveehouders. Grondgebonden landbouw wordt steeds meer gesteund door beleid en commerciële stimulansen (zoals weidemelk). De grootste limieten bevinden zich momenteel op het gebied van de mest (ammoniak) en Natura2000. Mestoverschot wordt nu al vaak overgebracht naar andere gebieden.

In Midden-Delfland is het familiebedrijf nog steeds een relevant model, waarbij door 'gratis arbeid' grote flexibiliteit ontstaat en het bedrijfskapitaal grotendeels uit 'eigen geld' bestaat. Deze voordelen verdwijnen bij schaalvergroting, net als over het algemeen de weidegang.

Govert van Oord (stichting Groen Goud), stelt het wereldmarktmodel ter discussie. Waarom moet precies in Negenhuizen Braziliaanse soja worden verwerkt tot exportmelk voor China, terwijl er door de stedelijke ligging ook andere mogelijkheden zijn? Volgens hem valt de sector in de 'commodity trap', waarbij de producent alleen nog maar kan concurreren op kostprijsverlaging en niet meer op kwaliteit en diversiteit.

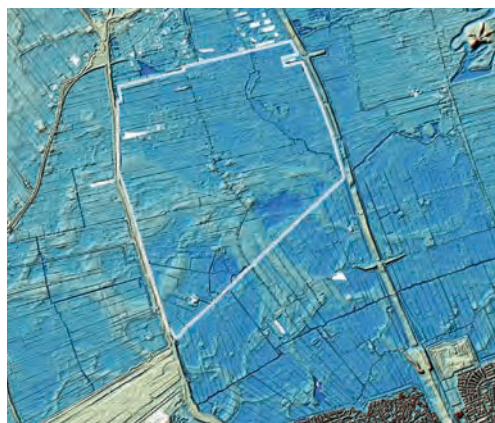
De huidige Zouteveenseweg kan het agrarische verkeer, gecombineerd met fietsrecreatie, maar nauwelijks aan. Schaalvergroting van de melkveehouderij, met intensivering van de nevenfuncties zal deze verkeersdruk alleen nog maar verder opvoeren.

Om de economie in samenhang met het landschap van Midden-Delfland te ontwik-

kelen werd het landschapontwikkelingsperspectief (LOP) opgesteld. Het vormt de ruimtelijke neerslag van de door meer dan 100 stakeholders geformuleerde 'Gebiedsvisie 2015' voor Midden-Delfland en is geaccepteerd als ruimtelijk kader door de zes gemeenten die Midden-Delfland beheren. In het gebied zijn verschillende organisaties en belangengroepen actief. Naast de gebruikelijke LTO zijn er de Stadsboeren, Kringloopboeren, Groen Goud (nieuwe bedrijvigheid), Midden-Delfland is Mensenwerk (Cultuurhistorie) en ondernemersinitiatief RECER.

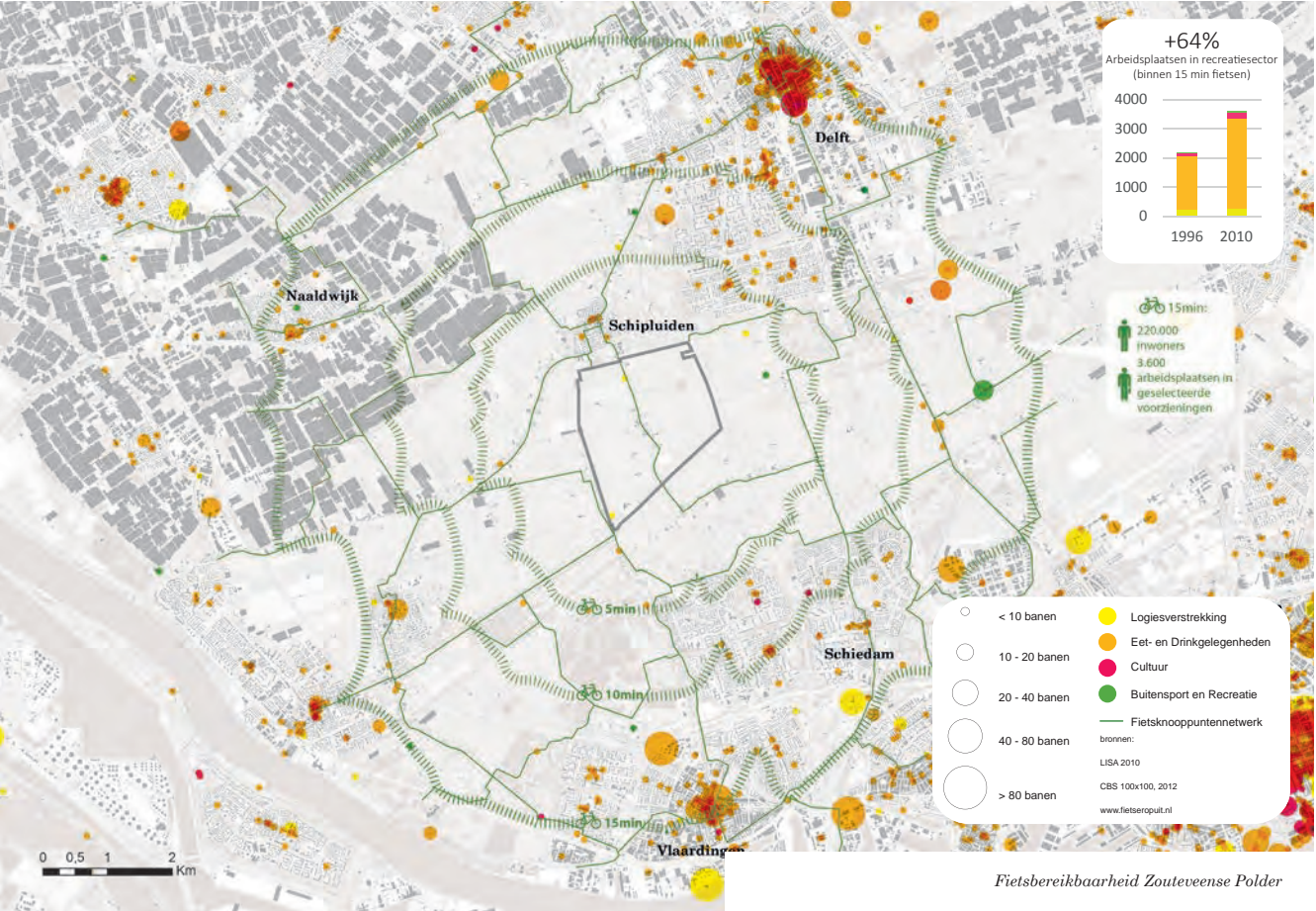
Een aantal boeren in Midden-Delfland ontwikkelt het bedrijfsmodel Stadsboeren, dat de eigen bedrijfsvoering van de melkveehouderij koppelt aan regionale opgaven zoals de Schiezone en de groeiende behoefte aan diensten nabij de stad. Stadsboer Arie van den Berg geeft aan dat er nog een belangrijke schakel mist tussen de vaak hobbyistische stadslandbouw en de professionele productie van voedingsmiddelen.

Midden-Delfland is een relatief klein productiegebied met een versnipperd aanbod. Hierdoor is samenwerking met andere platelandsgebieden noodzakelijk.

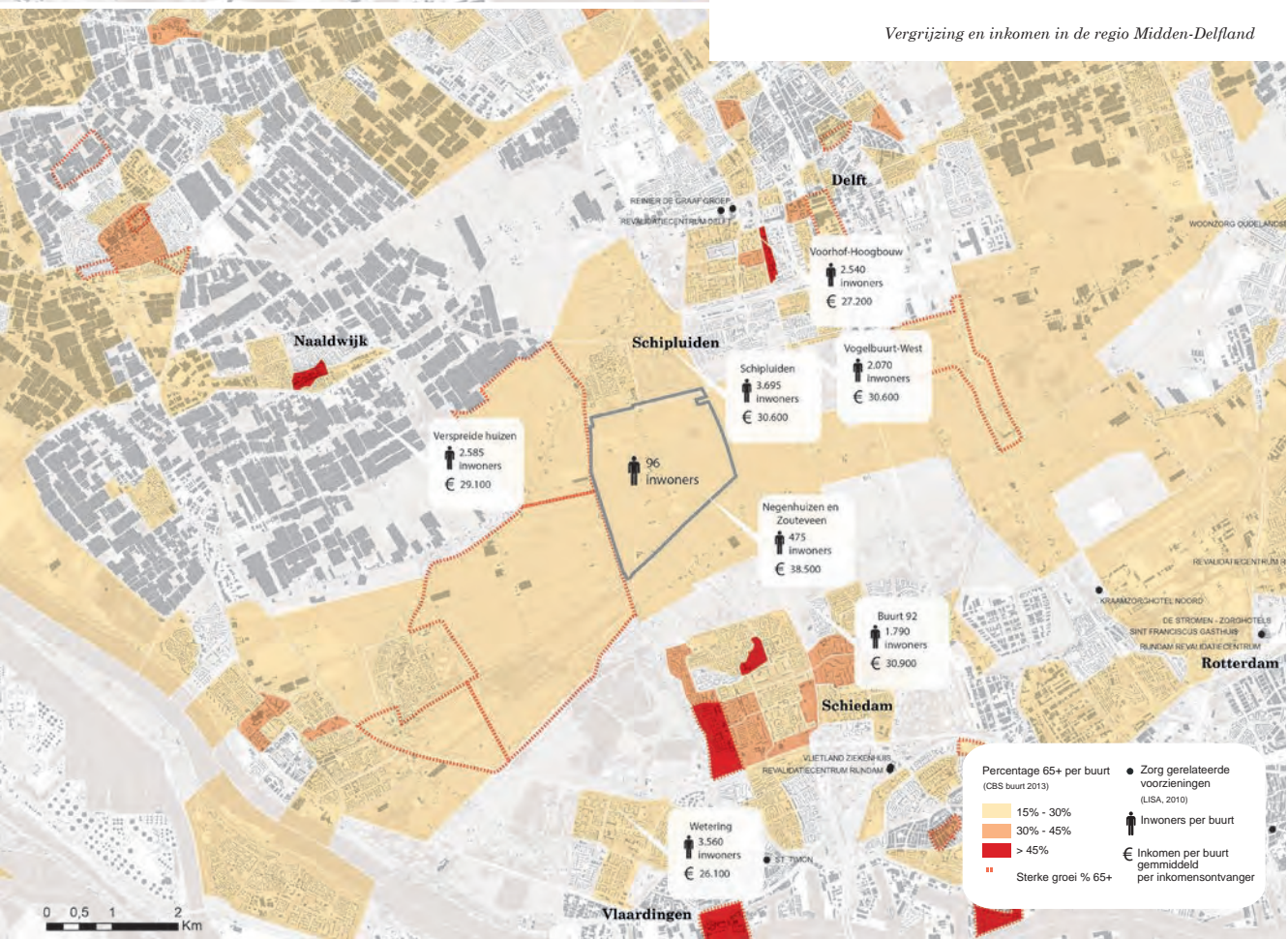
Hoogtekaart Zouteveense Polder (AHN). De kreekruggen op niveau, terwijl de lage delen (nu -3,5 meter NAP) blijven dalen.

Fietsbereikbaarheid Zouteveense Polder

Vergrijzing en inkomen in de regio Midden-Delfland

De consument

In vergelijking met de andere vier onderzochte gebieden ligt de Zouteveense Polder in een zeer stedelijke context. Hierdoor is het in potentie een recreatieve bestemming voor een groot deel van de Zuidvleugelagglomeratie. De fietsinfrastructuur kan echter nog beter worden aangesloten op het stedelijk gebied. Ten opzichte van de andere veenweidegebieden beschikt de omgeving van de Zouteveense Polder over een groot aanbod aan recreatieve voorzieningen, horeca en cultuur, mede door de nabijheid van de Delftse binnenstad en Schipluiden. Dit zorgt ook voor de nodige werkgelegenheid en biedt een divers economisch perspectief voor het landelijk gebied.

Midden-Delfland heeft ten opzichte van andere gebieden een grote groep stedelingen die zich actief inzet voor het landschap en zelf plannen voordraagt.

Kees van Oorschot (regionale Food council Rotterdam) geeft aan dat de stad steeds beter in kaart probeert te brengen welk voedsel in het directe ommeland wordt gemaakt, zodat de stedeling hiervan op de hoogte kan worden gebracht en door de resulterende fiets-tochtjes in betere conditie kan komen. Het samenwerkingsverband tussen gemeenten stimuleert initiatieven, die de beschikbaarheid van streekproducten en stadslandbouw ten goede komen. Hij signaleert dat de vraag naar streekproducten inmiddels veel hoger is dan het aanbod. Hier moet iets aan gebeuren. Streekproducten maken steeds vaker een vast deel uit van de warenmarkt, en zodra de Rotterdamse Markthal klaar is, komt daarin ook een kraam met producten uit de regio: een kans voor Midden-Delfland.

Discussie

Door de sterke ‘verburgering’ en het verzet tegen verstedelijking, infrastructuur en glastuinbouw, is in Midden-Delfland een heuse cultuur van activisme en debat ont-

staan. Aan het einde van de eerste workshop stelde een ondernemer, Willem van Mierlo, voor een tweede bijeenkomst te organiseren om de uitkomsten concreter te maken.

In de discussies is er overeenstemming over de hoofdactiviteit in het gebied: melkveehouderij. Deze sector kan echter door de juiste stimulansen meer bijdragen aan maatschappelijke doelen, zoals het behouden van de ‘koe in de wei’. Er werden verschillende oplossingsrichtingen aangedragen:

Vergunningen - Melkveehouders die willen opschalen kunnen bij de aanvraag van een bouwvergunning worden verplicht een bedrag te storten in een groenfonds of de landschappelijke kwaliteit van het resultaat aan te tonen. Tevens kunnen maatschappelijke diensten, zoals de weidegang (het in de wei laten grazen van koeien), worden bevorderd door beloningen en vergunningen.

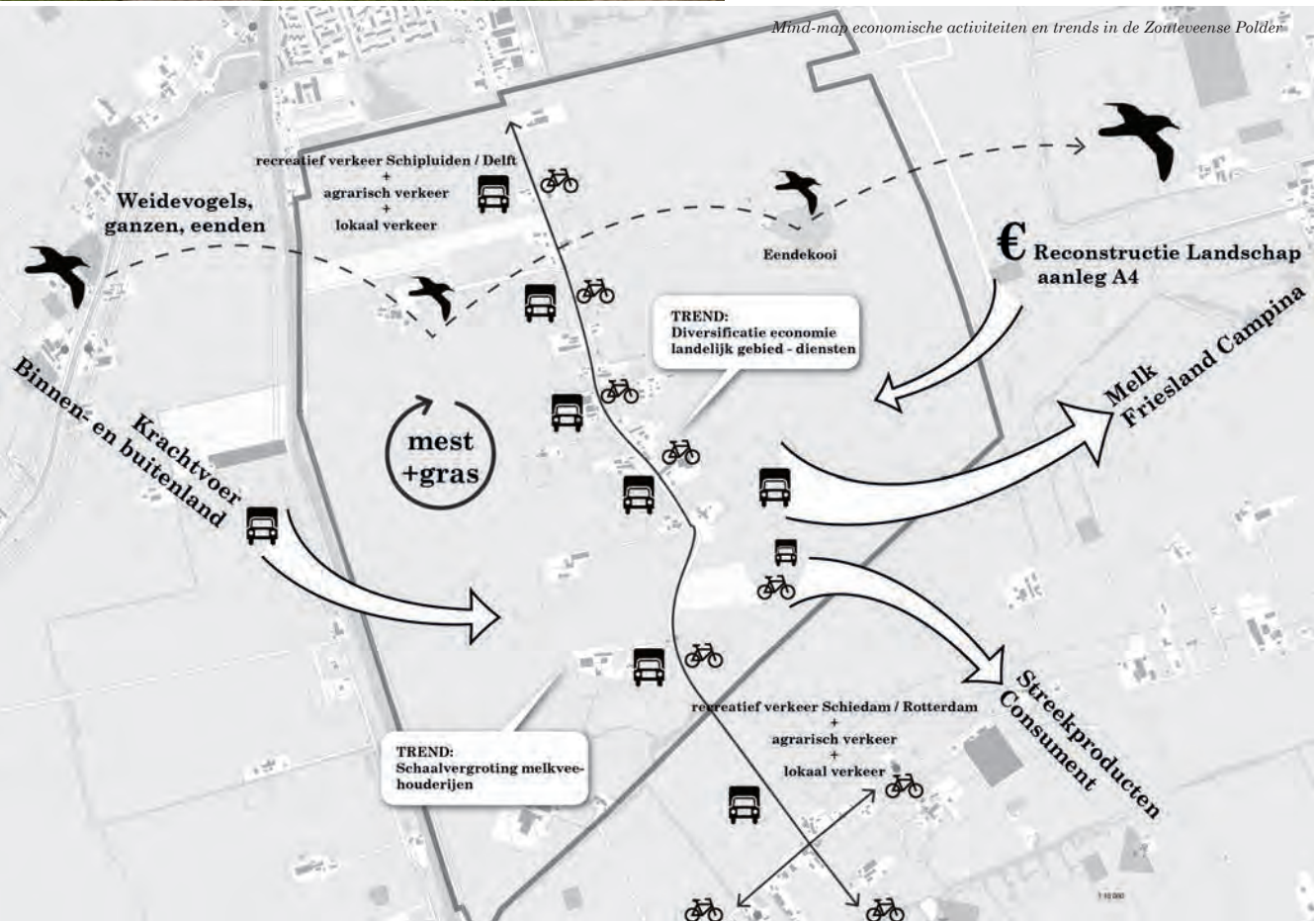
Branding - Net als in de Beemster zou een lokale coöperatie kunnen worden opgezet. Friesland-Campina stimuleert, in beperkte mate, de weidegang door een bonus op de melkprijs, terwijl Cono Kaasmakers de koe in de wei juist als marketinginstrument gebruikt en daarmee de waarde(ring) van het product bevordert.

Draagvlak - Door draagvlak te creëren voor ruimtelijk beleid kan de procestijd sterk worden verkort. Hiervoor is wel een pro-actieve houding van de boeren en andere ondernemers noodzakelijk.

Benut schaalniveaus - Elke economische ontwikkeling vraagt om een eigen schaal: natuurproductie en groenblauwe diensten zijn vaak op polderschaal te ontwikkelen, terwijl streekproducten en recreatie werken op het schaalniveau van Midden-Delfland als geheel dan wel het Hof van Delfland.

Eendenkooi in Zouteveense Polder

Perspectief

Midden-Delfland op de kaart

De Zouteveense Polder blijkt een groot potentieel te hebben voor stad+land relaties op het gebied van diensten, voedsel, recreatie en waterhuishouding. Toch is ook hier een trend van schaalvergroting gaande. Bij beperkte ruimte en beperkte infrastructuur komen er dus belangrijke keuzes aan, die nog niet bij voorbaat genomen lijken te zijn. De verschuiving richting streekproducten lijkt voor de hand te liggen, maar komt nog onvoldoende op gang. Midden-Delfland staat bij de Rotterdammers nog onvoldoende op het netvlies, deels vanwege de slechte bereikbaarheid en hermetische stadsranden, deels vanwege de versnippering van eerder genoemde initiatieven en organisaties. Vraag en aanbod van streekproducten sluiten nog onvoldoende op elkaar aan in de regio.

De financiering van de gewenste landschappelijke kwaliteit is nog precair, ondanks de aanwezige stedelingen die er best iets voor over zouden hebben en de uitbetaling van de reconstructiegelden uit de aanleg van de A4. Er zijn weliswaar verschillende planningsinstrumenten denkbaar, die de boer kunnen verleiden zijn koe in de wei te laten staan. Maar bij schaalvergroting is er geen mechanisme om de boer ervan te weerhouden de koeien binnen te houden.

In de discussie kwam vaak de vraag terug wie in dit complexe krachten spel het initiatief moet nemen. De uitkomst is ondubbelzinnig: de ondernemers en burgers. Deze partijen hebben de taak zich te verenigen in 'koepels' waardoor ze hun standpunten en het draagvlak duidelijk kunnen maken aan de beleidsmakers van provincie en gemeente. Die overheden hebben vervolgens de verantwoordelijkheid aan de initiatieven bij te dragen en ze een plek te geven in de grote opgaven van economie, landschap en ruimtelijke ordening. 'Freeriders', die parasiteren op het open gebied en het kwaliteitsbeleid in Midden-Delfland, bijvoorbeeld infrastructuurdoorsnijdingen (Blankenburgtunnel) vormen een groot gevaar.

Actiepunten \$

- Let op de procesvraag: Wie neemt het voortouw in de kwaliteitsdiscussies en keuzes ten aanzien van toekomstige ontwikkelingen? Maak een krachtenanalyse in Midden-Delfland. Waar zit de energie?
- **Gemeente: Geef het lokaal ondernemerschap – in den brede – een grotere rol bij deze toekomst-discussie. Laat hen meedenken op de lange termijn, dat levert draagvlak op en voorkomt korte-termijn opportunisme.**
- Onderzoek verschillende manieren van financiering – zowel publiek als privaat (crowdfunding) – voor ontwikkeling van economie en landschap in Midden-Delfland. Koppel dit aan beeldvorming en gevoel van 'ownership' van het gebied bij de stedeling.
- Ondernemers: zoek gezamenlijk naar consensus over te nemen stappen en investeringen in het gebied. Breng deze helder over aan de beleidsmakers en in het publieke debat.
- **Grijp de Cittaslow conferentie 2014 in Midden-Delfland aan om belangrijke onderwerpen te agenderen en feedback te krijgen van internationale experts op dit gebied.**
- Zoek nog meer toenadering tot de stad door producten in de stad te verkopen onder sterke merknamen. Maak in FoodCouncil-verband afspraken om vraag en aanbod van streekproducten beter op elkaar af te stemmen. Organiseer coaching voor professionaliseren van ondernemerschap.
- Verbeter de bereikbaarheid door betere fietsverbindingen en bewegwijzering.
- Help melkveehouders in het gebied bij het professionaliseren van hun nevenactiviteiten, zodat deze snel rendabeler worden.

Westwouderpolder

Stelling van Amsterdam - inundatiegebied

Fort

Markerpolder

Markenbinnen

Krommenieërpolder

Markerpolde

Krommeniedijk

gemaal Noordervaartdijk

Krommenie

Krommenieër Woudpolder (Uitgeest)

“stilte en weidevogels als streekproducten”

Cultuurhistorie

De Krommenieër Woudpolder maakt als inundatiegebied deel uit van de Stelling van Amsterdam. Het Fort bij Markenbinnen in de noordoostelijke hoek van de polder en de Krommeniedijk zijn belangrijke ruimtelijke elementen in deze cultuurhistorische structuur. Het feit dat deze polder onder water kon worden gezet heeft grote invloed gehad op de vorm en het gebruik van dit gebied.

De status als UNESCO werelderfgoedgebied is van belang bij het sturen van toekomstige ontwikkelingen, zowel toeristisch als ecologisch. Het vrijhouden van de schootsvelden rondom de forten en het openhouden van de inundatiegebieden is gunstig voor de weidevogelstand.

De Krommenieër Woudpolder is net als vele andere veenweidegebieden een toevluchtsoord voor (weide)vogels. De polder onderscheidt zich door een grote nadruk op natuurbeheer, georganiseerd vanuit de overheid en uitgevoerd door o.a. de agrariërs in het gebied. Het gebied, waarin Staatsbosbeheer de grootste eigenaar is (ruim 100 van de 473 ha), maakt deel uit van de Ecologische Hoofdstructuur.

De polder is aan de zuidkant begrensd door de Krommeniedijk, een historisch lint. De polder is feitelijk een schiereiland met slechts enkele verbindingen. De hoofdweg in het centrum van de polder, waar de boerderijen liggen, is doodlopend. De polder heeft hierdoor een afgezonderd karakter.

Hoe kunnen natuur(beheer), recreatie en melkveehouderij elkaar versterken, nu de rijksoverheid zich terugtrekt uit het landschapsbeheer?

Ambassadeur: Maud Aarts

(Buitenwerkplaats)

info@buitenwerkplaats.nl

Workshop:

Dinsdag 12 november 2013, 20.00 – 22.30u

Buitenwerkplaats, Starnmeerdijk 6,
Starnmeer

Legenda (kaart links)

- Rijksmonumenten
- Archeologische vindplaatsen
- Waardevolle landschapselementen (CultGIS)

VEENWEIDEGEBIED VAN DE DELTAMETROPOOL

1850

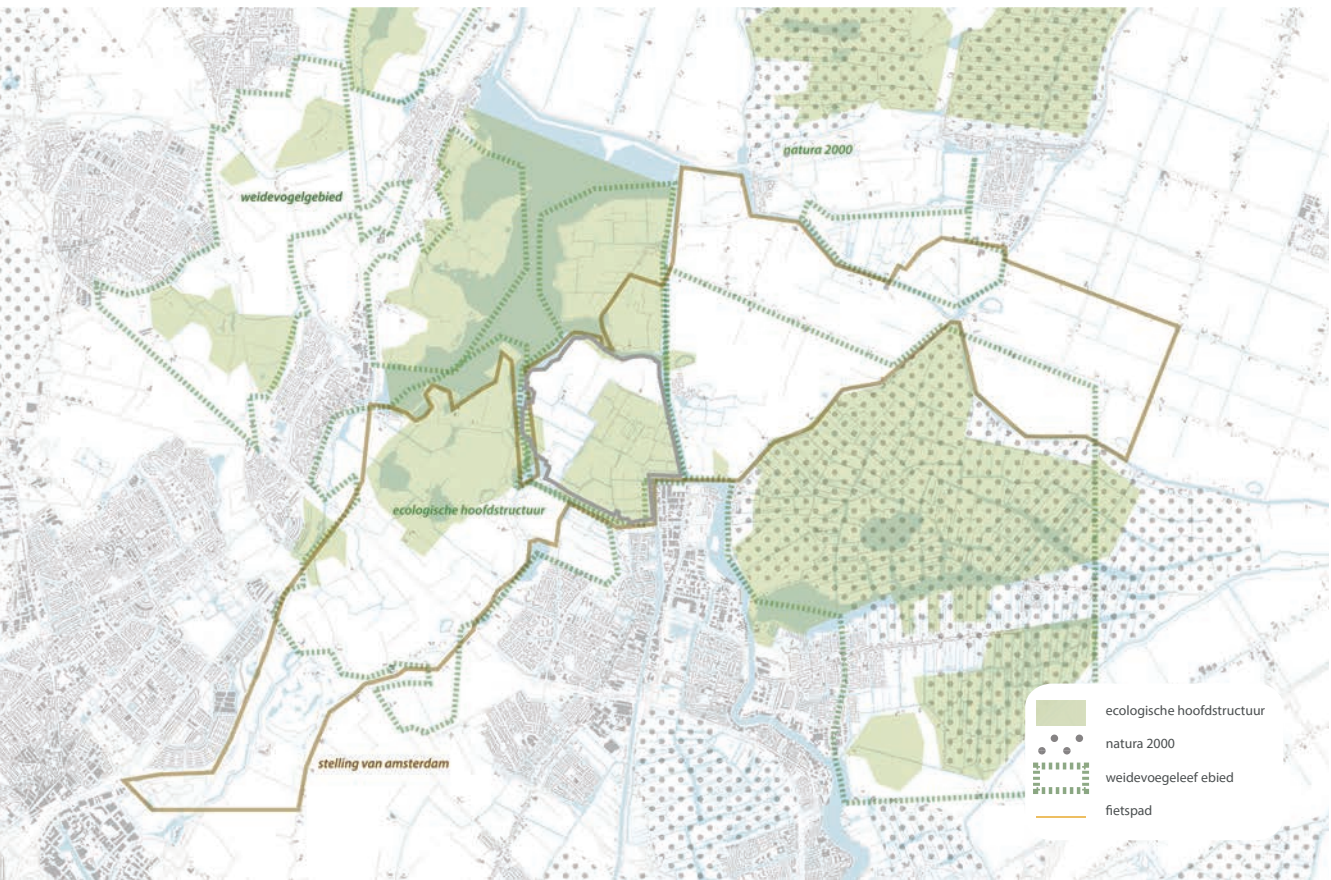
1955

- dijk
- weg
- kwekerij
- waterplas
- snelweg
- stad met fortificatie
- verstedelijking
- dorpskern
- dorpsontwikkelingm
- stelling van amsterdam

Ontstaansgeschiedenis Krommenieër Woudpolder

Natura 2000 en weidevogelgebied Krommenieër Woudpolder

- ecologische hoofdstructuur
- natura 2000
- weidevogelgebied
- fietspad

De producent

Enkele melkveehouderijen in het gebied zullen meegaan in de schaalvergroting en productie voor de wereldmarkt. Er is niet genoeg ruimte om elke veehouderij op te kunnen schalen. De toekomstige bedrijfsvoering en opvolging zal uitmaken hoe deze ontwikkeling uitpakt.

De lokale agrariërs hebben een sterke binding met het gebied; de meeste bedrijven zitten er al meerdere generaties. De schaalvergroting is in feite al langer aan de gang: met iedere generatie verdubbelde het aantal koeien. De vraag is of het vrijgeven van de melkquota veel effect zal hebben in de polder.

De grens wordt uiteindelijk bepaald door de mest, die in het gebied mag worden verwerkt. Ook is er scepsis onder de aanwezigen of de melkprijs nog lang op recordhoogte blijft.

Echte megastallen zijn ook lastig te realiseren in de Woudpolder, de grond is hiervoor niet ideaal (lagere grasproductie).

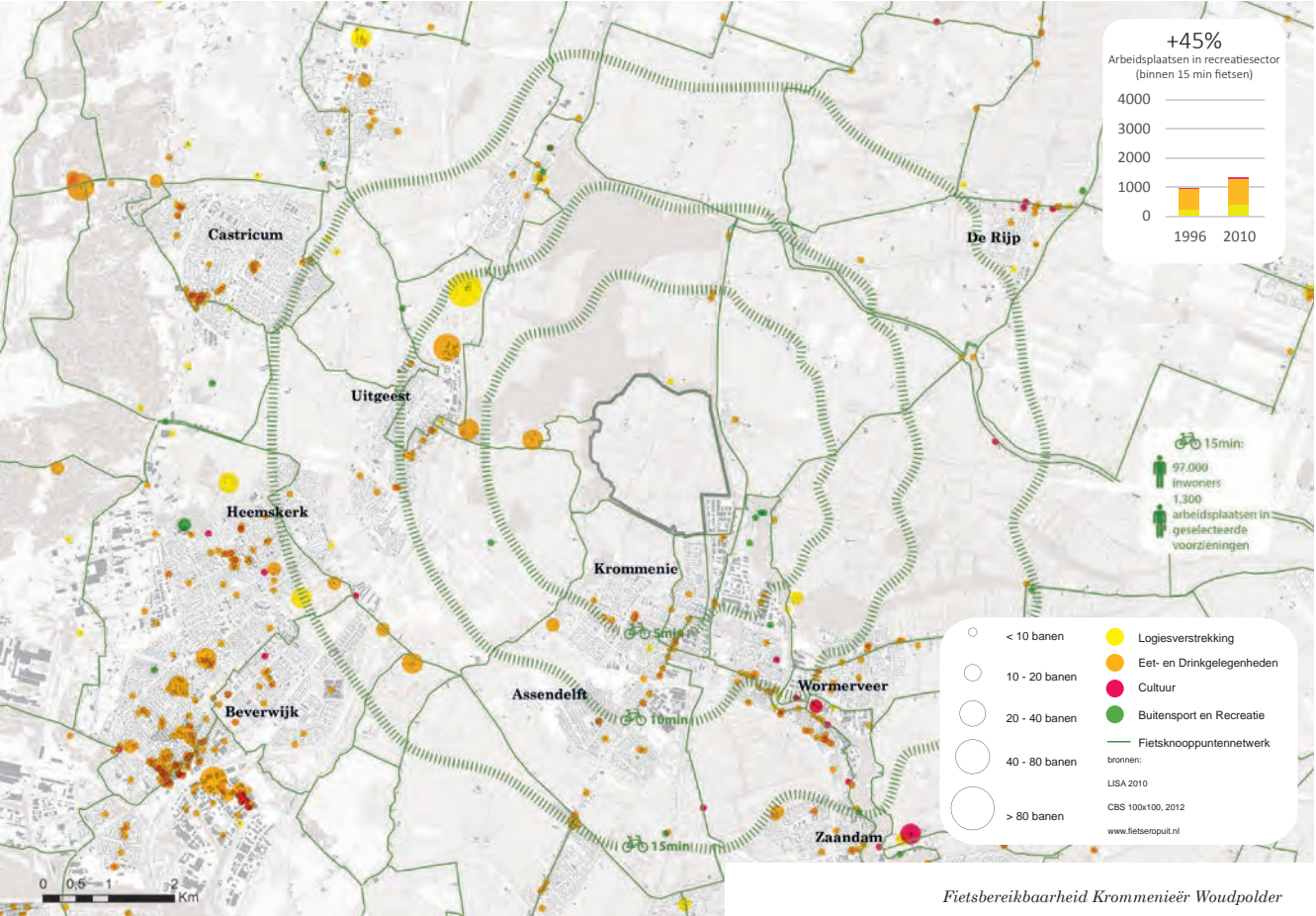
De infrastructuur en de maximale bouwhoogte zijn enigszins beperkt.

De consument

De rand van de Woudpolder wordt sinds de aanleg van het fietspad goed bezocht door (vooral oudere) fietsers. Uit de analyse blijkt dat ca. 100.000 mensen binnen een kwartier met de fiets bij de Woudpolder kunnen komen vanuit hun woning. De vergrijzing in de omliggende dorpen en trends op het gebied van elektrische fietsen maken de rand van de polder potentieel tot een gewild fietsrecreatiegebied. Ook trekken veel mensen uit nabijgelegen nieuwbouwwijken met bootjes het gebied in.

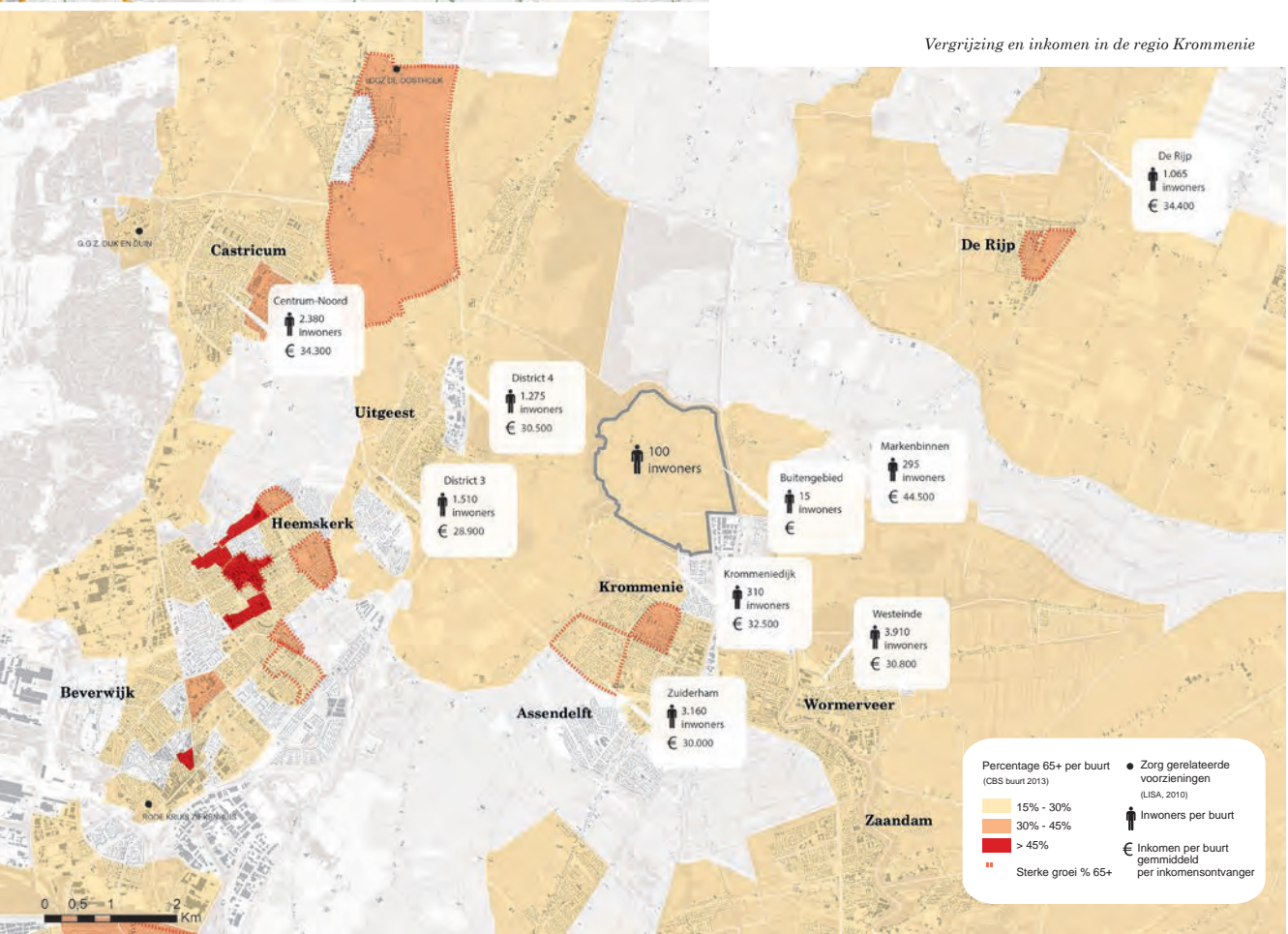

Hoogtekaart Krommenieër Woudpolder (AHN). Een relatief vlakke en natte polder, kenmerkend voor inundatiepolders.

Fietsbereikbaarheid Krommenieër Woudpolder

Vergrijzing en inkomen in de regio Krommenie

Discussie

Is recreatie nou een vloek of een zegen? Er komt mogelijk een recreatiegolf aan, er zit groei in de recreatiesector en de bevolking vergrijst / heeft meer vrije tijd. De ligging in de Randstad en de komst van de elektrische fiets maakt de polder bereikbaarder. De attractie zit echter met name in de route aan de buitenrand van de polder, niet in de (doodlopende) polder zelf. Ook in de toekomst zal het hart van de Woudpolder geen bestemming worden. Een fietsbrug kan het fietspad aan de rand wellicht beter aansluiten op de omgeving, waardoor de polder meer 'op de route' komt voor de verschillende recreanten.

Alle aanwezigen zijn positief over de fietsrecreanten. Die zijn wat ouder en hebben belangstelling en respect voor de polder. De jongeren, die met boten uit de nieuwbouwwijken komen, zorgen voor overlast. Ze laten afval achter, beschadigen oevers en visfuisen en varen te hard. Het probleem op scholen uitleggen, bijvoorbeeld vanuit het waterschap, zou kunnen helpen om bewustzijn te creëren bij de jongeren. "In Zweden mag je overal barbecueën en kamperen, maar hier ligt dat anders." Betere handhaving, compartimentering van het water en het verplichtstellen van elektromotoren zouden ook uitkomst kunnen bieden.

Eén van de aanwezigen heeft een 'camping bij de boer' op zijn terrein, waarbij ook op kleine schaal verse melk wordt verkocht, weliswaar buiten de Krommenieër Woudpolder. In het algemeen is deze polder geen goed verkooppunt voor melkproducten volgens de aanwezigen, omdat het een doodlopende weg is en voor dergelijke verkoop allerlei maatregelen en vergunningen nodig zijn. Een aanwezige boer heeft een paardenhouderij als nevenactiviteit, waarmee hij inspeelt op het stedelijk publiek.

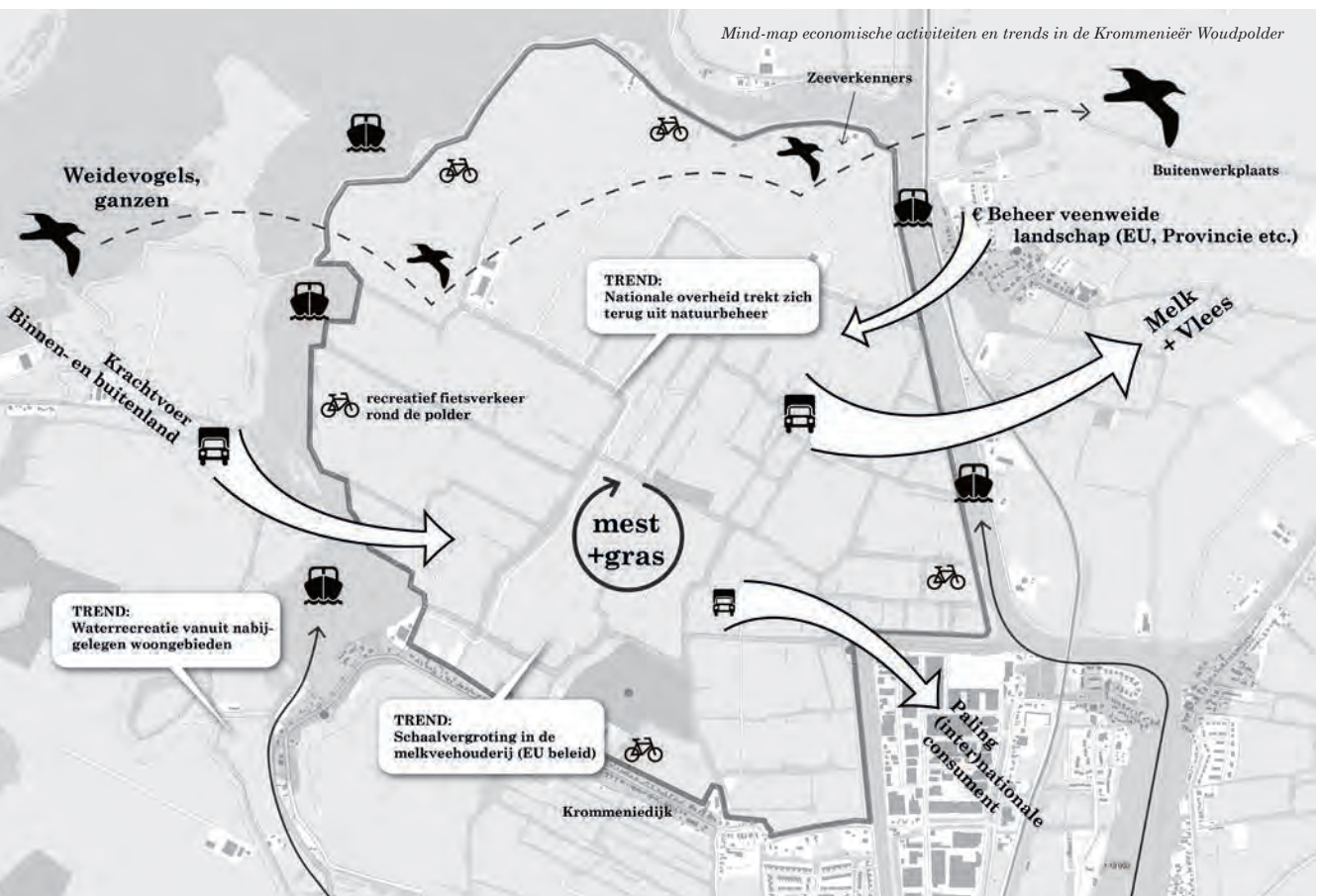
Het landschap van de Krommenieër Woudpolder is op de langere termijn stabiel, door de ligging in de Ecologische Hoofdstructuur en de aanvliegroute van Schiphol. Staatsbosbeheer stoot weliswaar gronden af, maar niet binnen de Ecologische Hoofdstructuur. Het huidige waterbeheer (hoog peil) is gunstig voor zowel veen als weidevogels. De polder is rustig door de doodlopende wegen en tot op heden valt het aantal vossen mee. Het vaarseizoen begint ná het broedseizoen, en het gras in de polder komt tamelijk laat op gang, waardoor de vogels worden gespaard.

Voorlopig lijken er slechts enkele bedreigingen te zijn voor de activiteiten in de polder. De schaalvergroting kan teveel worden voor de inwoners van Krommeniedijk. Dit dorpslint krijgt steeds meer vrachtverkeer te verwerken op de smalle dijkweg. Ook kan de opvolging roet in het eten gooien. Als 3 van de 4 boeren stoppen, komt het landschapsbeheer in gevaar.

Iedereen is het eens over de identiteit van het gebied: Een landschap van rust en weidevogels, dit is het belangrijkste streekproduct wat men te bieden heeft aan de stedeling. Maar een 'stiltegebied' mag het officieel niet meer heten. Daarvoor komen er teveel vliegtuigen over, op weg naar Schiphol.

Zicht vanuit de Krommenieër Woudpolder op de Krommeniedijk

Perspectief

Natuurbeheer in de toekomst

Kleinschalig boeren blijft ook mogelijk in deze polder, dankzij de aanvullende taken in het natuurbeheer. Deze subsidies blijven naar verwachting minimaal tot 2022 in stand. De meeste boeren doen aan agrarisch natuurbeheer en zijn trots op het resultaat. Momenteel biedt Staatsbosbeheer subsidie in de vorm van lage pacht voor de beheerde gronden.

Er zijn veranderingen op komst in het natuurbeheer, waardoor de subsidie voor beheer gaat naar weidevogelrijke gebieden. Er bestaat dus een gezamenlijk belang om dit stempel te behouden. Niet iedere boer zal meer een individueel contract met de rijksoverheid hebben. In plaats daarvan ontvangt de Agrarische Natuurvereniging de subsidies en verdeelt het geld en de werkzaamheden. Dit maakt een gebiedsgerichte aanpak mogelijk.

Waterbeheer zal ook invloed hebben op landbouw, veeteelt en visserij. De palingstand gaat goed, volgens de visser Jeroen Bos. Hij verkoopt aan particulieren en groothandels in Nederland, Duitsland en Frankrijk. De mogelijke verbrakking van het water zal de palingteelt goed doen, terwijl het voor de landbouw een slechte invloed kan hebben. De melkveehouders moeten dan eventueel op termijn op een andere grassoort overschakelen. Het huidige waterpeil is prima voor weidevogels. Bedreigingen voor de weidevogels zijn te vinden in de toename van het aantal vossen in de polder en het grootschalig en vroeg maaien, door schaalvergroting met binnenkoeien.

Binnenkort wordt een besluit genomen over de nieuwe contouren en beperkingen rondom de luchthaven Schiphol (SMASH).

Momenteel zijn deze gegevens nog niet voorhanden. De aanvliegroete van Schiphol en de natuurwaarde van het gebied zullen de polder op lange termijn open houden.

Actiepunten \$

Deze workshop werd als enige afgesloten zonder actiepunten.

De huidige situatie is tamelijk stabiel en alle melkveehouders zijn tevreden met de kwaliteit van polder als stilte- en weidevogelgebied. Hierdoor is er weinig invloed van de stad merkbaar en komen er ook niet zomaar nieuwe discussiepunten op tafel.

Is het stilte voor de storm? Als het natuurbeleid verandert heeft dat juist in deze polder mogelijk grote gevolgen. De recreatiedruk neemt waarschijnlijk nog verder toe, waardoor op termijn mogelijk ook hier de activiteiten veranderen.

Vliet

Meerburgwatering, Leiderdorp

Wijpoort

Oude Brouckhoeve

Grote Polder (Zoeterwoude)

“grondhonger: schaalvergroting én stad+land-relaties in het hart van de metropool”

Cultuurhistorie

De Grote Polder strekt zich uit tussen het Zoeterwoudse dorpslint en de Weipoort, waar al eeuwenlang kaas en melk wordt geproduceerd. De polder lag tot begin 20e eeuw relatief geïsoleerd. Door stadsuitbreiding van Leiden en de aanleg van de A4 en N11 kwam de polder in een stedelijke context te liggen.

Het Weipoortlint is in de gebiedsvisie Land van Wijk en Wouden aangeduid als cultuurhistorisch kroonjuweel. Veel boerderijen zijn er rijksmonument. Het weidegebied van de Grote Polder is in de Provinciale Structuurvisie aangemerkt als agrarisch gebied (kansen voor stad+land-relaties) en weidevogelgebied. Er is een agrarische natuurvereniging actief en een samenwerkingsverband met Leiden op het gebied van recreatie, educatie en streekproducten (Land van Wijk en Wouden).

De bodemdaling en waterproblematiek vallen erg mee in vergelijking met andere polders. Door de invloed van de rivieren is er deels sprake van een stevig kleidek. De veenlaag is nog meters dik.

Eind jaren '90 ontstonden er plannen voor bedrijvigheid en woningen in de Grote Polder. Ontwikkelaars hebben in reactie daarop gronden gekocht van agrariërs in het gebied. De plannen gingen niet door, o.a. door lokaal verzet. De boeren hebben de weiden weer teruggepacht of gekocht.

Hoe kan dit gebied zijn positie als kaasmakerij en recreatiegebied versterken, in tijden van schaalvergroting, en zo het cultuurlandschap in de toekomst behouden?

Ambassadeur: Mirjam Ates-Snijdewind

(scheidend Wethouder RO, Zoeterwoude)

m.h.j.c.ates@zoeterwoude.nl

Workshop:

Woensdag 26 maart 2014, 9.00 – 11.30u
Kaasboerderij van Veen, Weipoortseweg
72a, Zoeterwoude

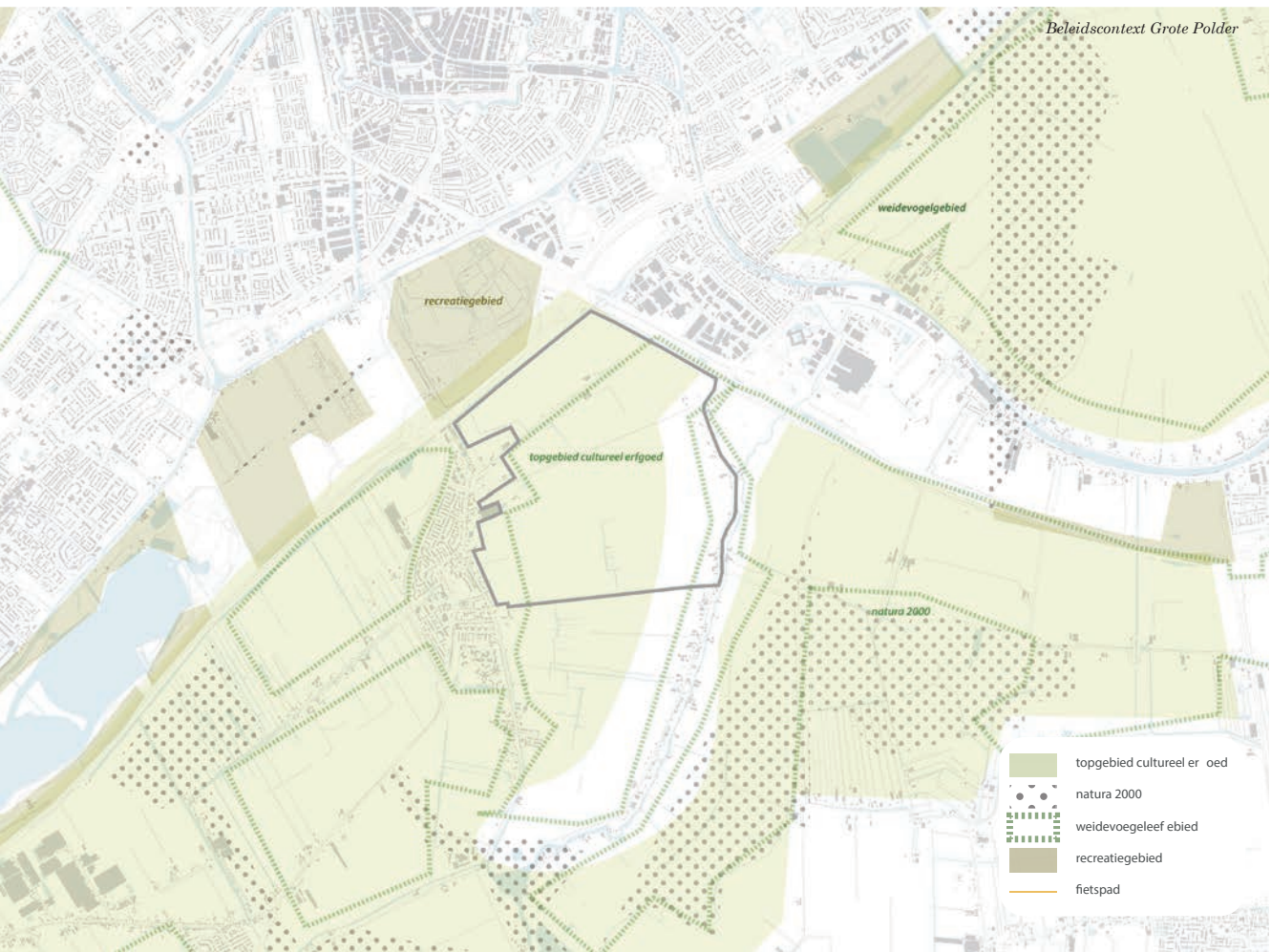
Legenda (kaart links)

- Rijksmonumenten
- Archeologische vindplaatsen
- Waardevolle landschapselementen (CultGIS)

De Grote Polder en de Leidse vestingstad, op een militaire kaart uit 1876

Belidscontext Grote Polder

De producent

Streekproducten als kaas en rauwe melk zijn belangrijk voor de identiteit van het gebied, net als het beeld van de koe in de wei. Boeren in Zoeterwoude zijn creatief in verbreding en intensivering van hun bedrijf. Er wordt veel gedaan aan educatie en recreatie. Ook landschapsbeheer is een steeds belangrijker taak. Het gebied is een kraamkamer voor weidevogels en ligt nabij een Natura 2000 gebied. Het weidevogelbeheer maakt momenteel echter nog geen belangrijk deel uit van de bedrijfsvoering en de inkomsten.

Schaalvergroting in de melkveehouderij speelt tot op zekere hoogte een rol in de Grote Polder. Sommige boeren maken gebruik van een melkrobot en andere mechanisatie, maar de schaal blijft door de dure grond toch beperkt. De meeste boerderijen aan het Weipoortlint hebben een eigen kaasmakerij, waar ze hun eigen type kaas maken en vaak ook ter plekke verkopen.

Zo produceert kaasboerderij Captein jaarlijks tientallen tonnen rauwmelkse kaas, die voor de helft aan huis wordt verkocht en voor de andere helft aan groothandels en horeca in de regio wordt geleverd. Kaasboerderij Van Veen produceert kleinschaliger voor specifieke markten zoals Japan, verkoopt hartvormige kaasjes aan toeristen die bijvoorbeeld met de bus uit Italië komen en verhuurt een vergaderruimte in de omgebouwde hooiberg.

Net als in de Zouteveense Polder (Midden-Delfland) staat het zware agrarisch verkeer inmiddels op gespannen voet met het groeiende aantal fietsers en wandelaars op de smalle polderwegen in het gebied.

De Consument

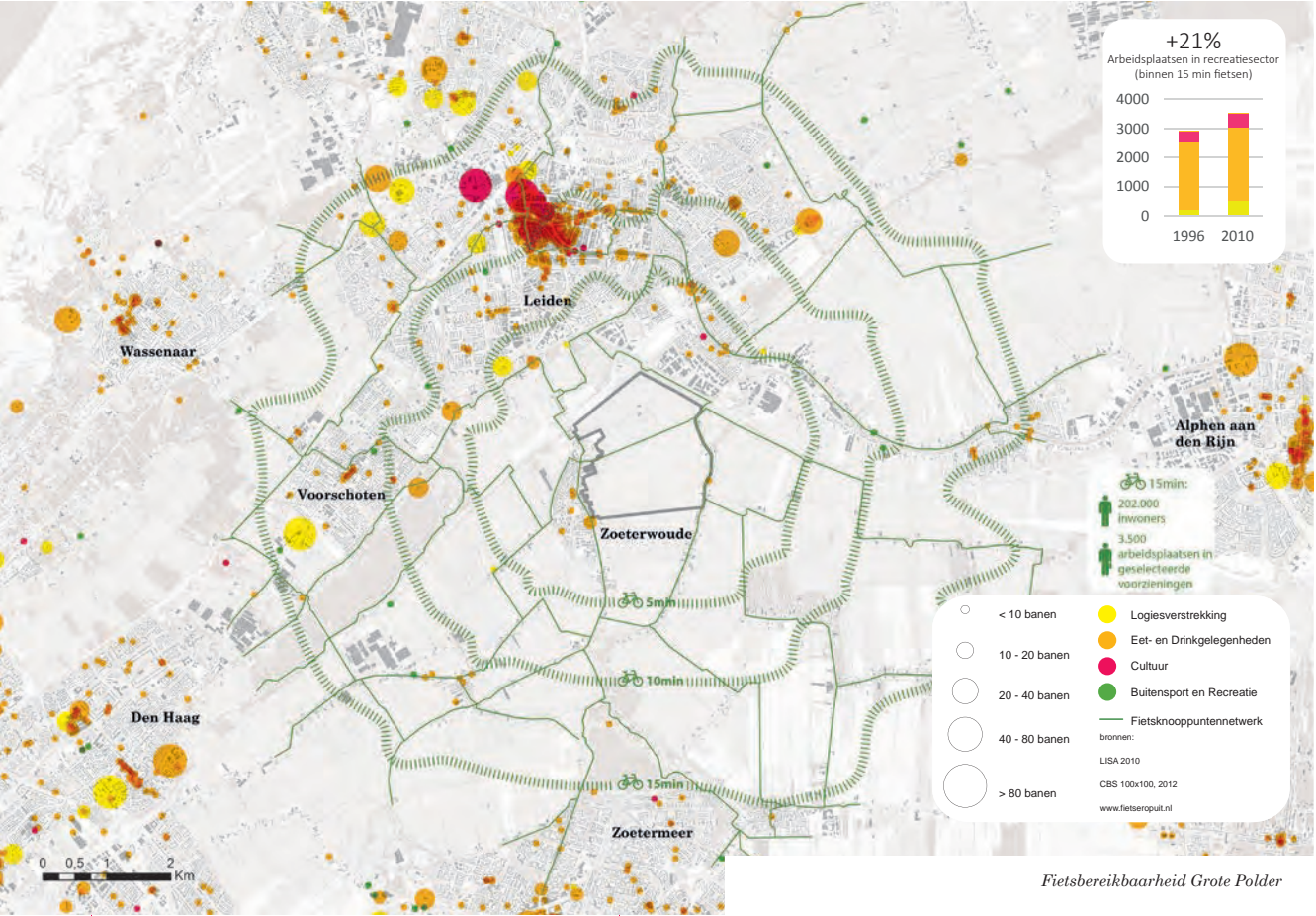
Van de onderzochte veenweidegebieden heeft de Grote Polder de meest ontwikkelde faciliteiten voor stad+land-relaties. De informatievoorziening is al goed op orde. Land van Wijk en Wouden brengt folders uit over streekproducten in de regio, routekaarten voor skeeleren, mountain biking en cultuurhistorie. Ook worden met scholen uit de omliggende dorpen en steden educatieve programma's uitgevoerd.

Aan de bereikbaarheid wordt nog gewerkt. Op het moment wordt een recreatietransferium ontwikkeld bij de afslag Zoeterwoude (A4), met investeringen van LaPlace, dat er (naast het standaard wegrestaurant) een streekproductenwinkel opent. Het concept werd d.m.v. een open prijsvraag bedacht, zo verteld projectleider Liselotte Gips. Het recreatietransferium, met parkeerfaciliteiten en fietsverhuur, functioneert als poort naar het Groene Hart en heeft dus een regionale functie. Binnenkort wordt het nieuwe station Zoeterwoude Meerburg aangelegd ten noorden van de polder. Wellicht biedt dit ook mogelijkheden om de polder bereikbaar te maken voor de spoorrecreant (NS wandeling).

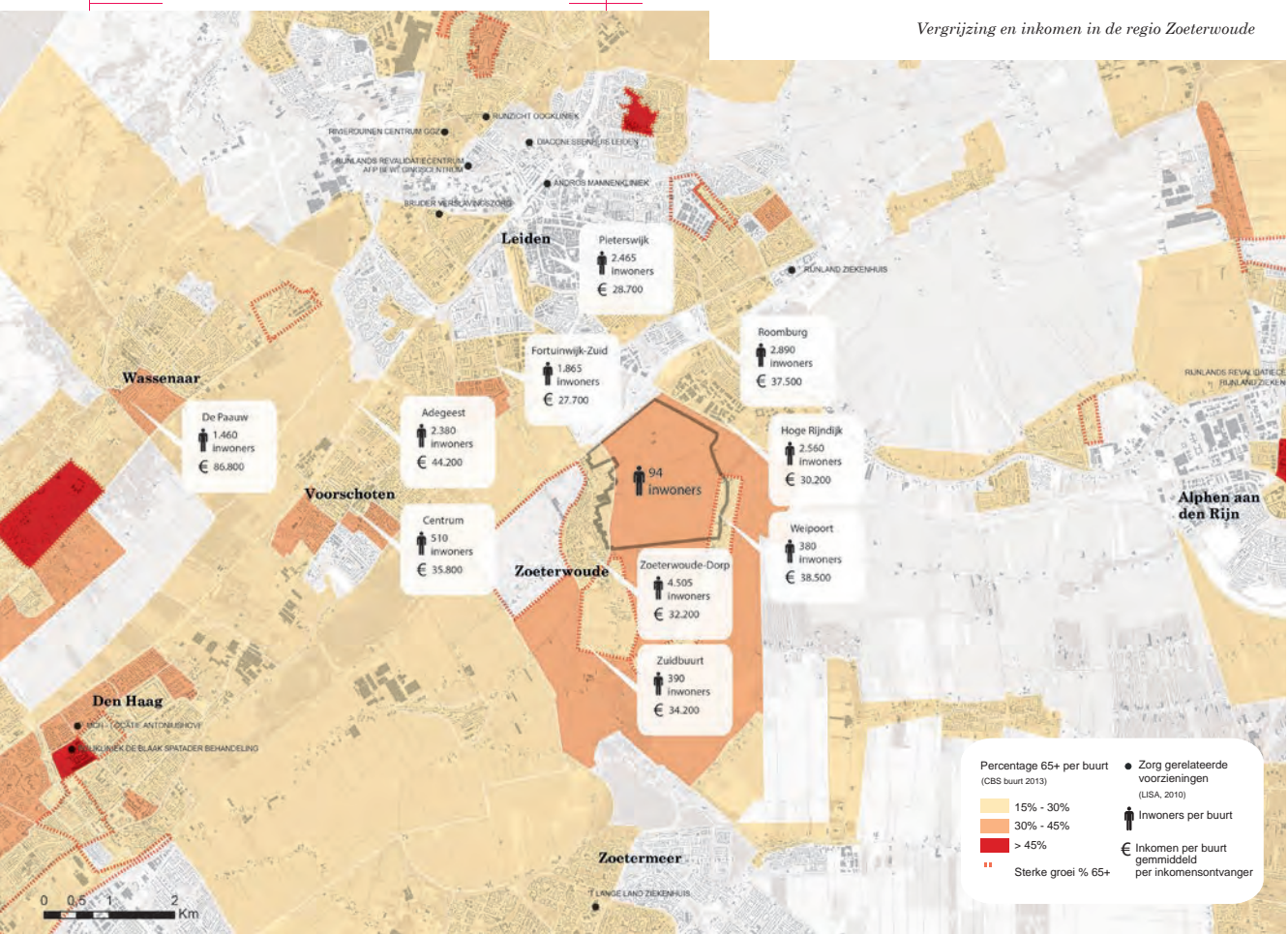
Hoogtekaart Grote Polder (AHN 1). Het veendek klinkt wel in, maar is nog meters dik. Door invloed van de rivieren kent het gebied stevige klei-afzettingen.

Fietsbereikbaarheid Grote Polder

Vergrijzing en inkomen in de regio Zoeterwoude

Discussie

In de Grote Polder is de ‘grondhonger’ het grootste discussiepunt op dit moment. Zowel de schaalvergroting in de melkveehouderij als de verbreding van boerderijen met zorg, educatie en recreatieve voorzieningen nemen ruimte in beslag. Gaat de polder straks aan zijn eigen succes ten onder?

Er heerst een grote dynamiek in de lokale grondhandel. Men investeert voortdurend in panden, grond en pacht. De aanwezige boeren benadrukken dat het van groot belang is om uit te kunnen breiden. Nu al pachten boeren elders grond om hun hoeveelheid mest uit te kunnen rijden (of in ieder geval aan de regels van de EU te kunnen voldoen). De intensiteit van de landbouw neemt echter ook toe, waardoor de hoeveelheid geproduceerde melk per hectare ook nog steeds stijgt.

Paul Gerretsen (Vereniging Deltametro-pool) constateert, dat het evenwicht in de regio volstrekt is omgedraaid. Waren het in de jaren ‘90 nog de investeerders en de stad die oprukten, nu zijn het de boeren en rurale ondernemingen die op zoek zijn naar ruimte. Zou de trend van leegstaande bedrijventerreinen en toenemende vraag naar landbouwgrond tot ‘ontstedelijking’ kunnen leiden? De boeren in Zoeterwoude zien het niet snel gebeuren dat bedrijventerreinen worden omgeploegd. Een boer wil liefst ook niet op zwaar bevochten grond gaan zitten.

Zoals in elk veenweidegebied komt ook hier het dilemma tussen extensief-biologische en intensieve landbouw voor de wereldmarkt aan de orde, met de bekende argumenten. Kan de wereldbevolking wel gevoed worden met biologische landbouw? En kan er wel aan de recreatieve en ecologische eisen worden voldaan met intensieve melkveehouderij?

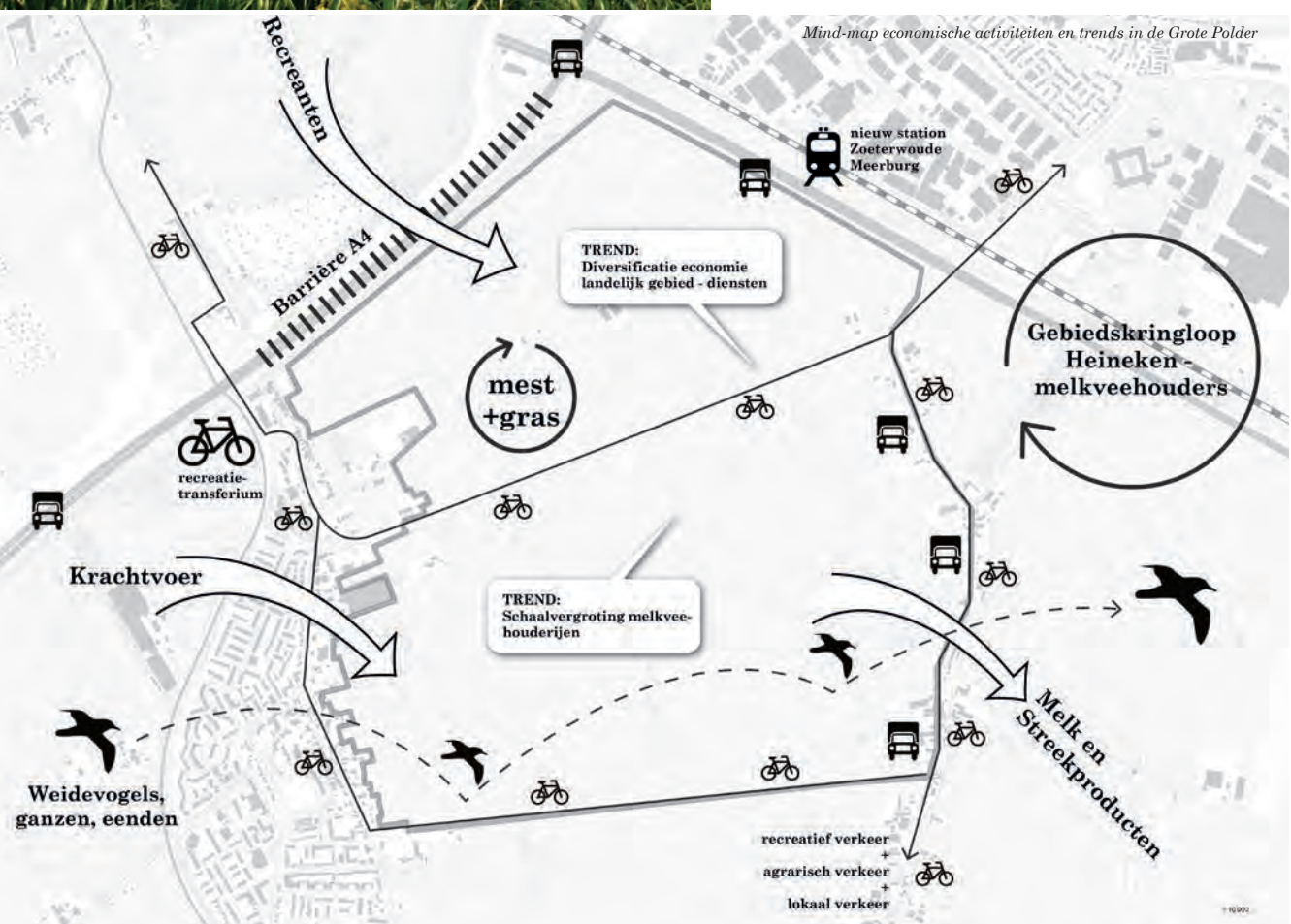
De biologische boer is in de Grote Polder al heel normaal en de intensieve veehouderij nog relatief kleinschalig, waardoor een groot begrip voor elkaar bestaat. Men is het erover eens, dat niet iedereen hetzelfde hoeft te doen en de vraag eerder is welke plek geschikt is voor welk bedrijfsmodel. Veehouder Nico Captein zet ook nog even recht dat zijn koeien het restproduct van de soja-industrie eten en dus niet (geheel) verantwoordelijk kunnen worden gehouden voor de ontbossing van tropisch regenwoud. Sommige melkveehouders in het gebied voeden hun koeien met de eiwitrijke bierbostel, een restproduct van de Heineken-brouwerij.

Samenwerking met provincie, regio en ondernemingen zoals Heineken om gebiedskringlopen te sluiten is ook kansrijk, maar moet nog vorm krijgen. Cees Verdouw (provincie Zuid-Holland) geeft aan dat er een project gaande is met Heineken Nederland in Zoeterwoude om kringlopen in beeld te brengen en concreet te gaan sluiten. De brouwerij heeft een flink aantal melkveehouders nodig voor een rendabele kringloop van bierbostel, algen, biogas en mestvergisting. Als de onderneming internationaal bij de grootste wil blijven horen, is duurzaam ondernemen essentieel.

De recreatieve functie van het gebied heeft een groot potentieel, maar de gemeente is zich bewust van de beperkte investeringscapaciteit. De noodzakelijke samenwerking met grote investeerders, zoals LaPlace, maakt projecten mogelijk, maar tegelijkertijd verliest de gemeente de controle. Net als andere gemeenten ziet Zoeterwoude haar rol steeds meer als faciliterend en minder als initiatiefnemer.

Zicht op de Grote Polder - foto door Mirjam Ates-Snijdwind

Perspectief

Het is belangrijk dat boeren in de veenweidegebieden kunnen blijven boeren tegen wereldmarktprijzen om de economische vitaliteit te behouden. Er moet voldoende perspectief zijn voor de opvolgers en een mix van intensieve en brede boeren is noodzakelijk. Intensieve boeren kunnen de investeringen doen terwijl brede boeren nodig zijn voor recreatie.

Het gaat er volgens de aanwezigen vooral om, dat de juiste soort boerderij op de juiste plek gerealiseerd wordt. Brede boerderijen langs de recreatieve routes, intensieve melkveehouderij in de rustige delen van de polder met goede logistieke verbindingen, zodat zo goed mogelijk aan de vraag wordt voldaan. Er is echter nog niemand die dat coördineert. De gemeente zou hiervoor geschikt zijn, met de grote lijnen van provincie en regio indachtig. De ondernemer voert uit.

Maike van Stiphout signaleert, dat in plattelandsgebieden nabij de steden, zoals Zoeterwoude, de spanning tussen privéruimte en (semi)openbare ruimte toeneemt. Het platteland gaat hierin steeds meer lijken op het stedelijk gebied.

Mirjam Ates stelt dat Zoeterwoude-dorp te kampen heeft met een ongeschikte woningvoorraad, waardoor de gemeente ten onrechte te boek staat als krimpgemeente. Ouderen en starters willen er wel blijven wonen, maar vinden geen geschikte woning. Ook op dit terrein liggen er dus mogelijkheden voor Zoeterwoude.

Er lijken geen grote wateropgaven aan te komen. Op dit moment kunnen boeren goed omgaan met de inklinkende veengronden. Er wordt momenteel gewerkt aan een seizoensgebonden peilverhoging in het gebied, om verzilting door het inlaten van gebiedsvreemd water tegen te gaan.

Actiepunten \$

- Maak gebruik van de nieuwe langzaamverkeerverbindingen over de A4 en N11, het Recreatietransferium en station Zoeterwoude Meerburg.
- **De Grote Polder is op alle schaalniveaus actief, van Chinese melk en Braziliaanse soja tot lokale consumptie en ondernemers. Koppel en sluit lokale en globale cycli van grondstoffen en producten, met behoud van het landschap.**
- Verbeter de inrichting van het gebied (bankjes).
- Daag het Hoogheemraadschap van Rijnland uit om actief mee te werken aan de gebiedsvisie. De wateropgave en pleziervaart zijn hierin nog relatief onderbelicht. Regio Haaglanden is hier momenteel al mee bezig.
- Maak het dilemma bespreekbaar tussen de visuele impact van de grote stal versus de ecologische voordelen en het dierenwelzijn van die stal.
- Verbeter het contact met Staatsbosbeheer i.v.m. de Natura 2000 gebieden. Natuur speelt nu nauwelijks een rol in de polder, terwijl in de nabijheid een bijzonder natuur- en weidevogelgebied is te vinden. Naast cultuurhistorie en kaas komt de stedelijke recreant ook voor natuur. Zijn verbindingen mogelijk?
- **Vergeet de stad niet: Het grootste wapen tegen woningbouwplannen en bedrijventerreinen is de cruciale functie, die het gebied voor de stad vervult als oase en kaasmakerij.**

Grote Polder, Zoeterwoude

A black and white cow is seen from behind, standing in a metal stall in a barn. A large hay bale is resting on its back. The cow's head is visible on the left, looking towards the camera. The background shows a concrete wall and a window with a view of the sky. The text 'CONCLUSIES + AANBEVELINGEN' is overlaid in a large, white, outlined font.

CONCLUSIES + AANBEVELINGEN

Lessen uit de workshops en vragen voor
vervolgonderzoek

Conclusies

Wat is de toekomstige rol van het veenweidegebied in de Deltametropool? Dit onderzoek heeft als doel om de toekomstige ontwikkelingen in deze gebieden te verkennen, tegen de achtergrond van de cultuurhistorie en in het licht van veranderende landbouw, ondergrond, bevolkingsopbouw, beleidscontext en relatie tussen stad en land.

Wordt Boskoop straks weiland, bos en caravanopslag, of maakt de boomkwekerij een renaissance door? Blijft de Krommenieër Woudpolder het rustige grasveld met wellicht extensieve veeteelt en weidevogelbeheer, of komen toch de toeristen? Krijgt de Grote Polder nog meer nevenfuncties aan het Weipoortlint waardoor mogelijk nieuwe paden en wegen nodig zijn? Zal in Midden-Delfland de stedeling het uiteindelijk winnen van de boer en wordt het landschap beheert als recreatiegebied, met stadsrandboeren die hun koeien in de wei laten grazen? Groten-deels zullen deze toekomstbeelden afhangen van de lokale boer en kweker. Naast de gebiedspecifieke uitkomsten zijn er de volgende algemene conclusies getrokken:

Veenweide als eindig landschap

De veengebieden van de Deltametropool zijn sinds de ontginning in de Middeleeuwen een dalend landschap. Op sommige plekken klinkt het veen door oxidatie met ruim 2 cm per jaar in, waardoor binnen enkele decennia het veen verdwijnt en een diepe kleipolder overblijft. Op andere plekken is de veenlaag nog enkele meters dik, maar zal op termijn het pompen zó kostbaar worden, dat de opbrengst van het grasland onvoldoende zal zijn om het gebied droog te houden. Zonder nevenactiviteiten wordt het veenweidegebied dan een subsidiegebied. Gesubsidiëerd weidevogelbeheer met waterpeilverho-

ging kan het huidige open karakter van het veenweidelandschap verlengen – de oxidatie van het veen wordt zo immers vertraagd. De drassige weiden vragen echter om extensieve melkveehouderij en andere veerassen. Het frequente en vroege maaien met zware machines, zoals in de intensieve veehouderij gebeurt, lukt hier niet. Het is zelfs denkbaar, dat men uiteindelijk in bepaalde polders de pompen uitschakelt. Ondanks dit doomsce-nario speelt het eindige karakter van het veenweidelandschap geen rol in de keuzes van boeren, zolang er geen duidelijke consequenties zijn binnen hun eigen generatie. Het landschap wordt door hen onderhouden en is hen dierbaar, maar komt bij de meeste boeren pas op de tweede plaats: ná het agrarisch verdienmodel.

De volgende generatie gaat het anders doen

De aanname dat het platteland vergrijsd, klopt in het stedelijk veenweidegebied niet. Wel gaan veel melkveehouders en boomkwekers binnen afzienbare tijd met pensioen. Opvolging is hier niet per definitie een probleem. De opvolging is vooral problematisch, wanneer het bedrijf te klein is en weinig perspectief biedt voor de volgende generatie. Melkveehouderijen met uitzicht op schaalvergroting en boomkwekers met een internationale import/export-functie hebben meestal voldoende opvolgers.

De nieuwe generatie zal wél veranderingen brengen. **In tegenstelling tot de huidige familiebedrijven, zijn zij waarschijnlijk niet bereid 7 dagen per week te werken. Geïsoleerd aanrommelen op een klein perceel is er niet meer bij.** Schaalvergroting en robotisering van de stallen – eventueel in coöperatieverband – ligt voor de hand, net als professionalisering van nevenactiviteiten zoals zorg

en streekproducten. Er zullen minder familiebedrijven zijn. De activiteiten op het erf zijn rendabeler en minder idealistisch. Hier zijn in de huidige generatie al voortekenen van te zien, zoals de automatische melktap, zorg- en educatieve boederijen en het opzetten van streekmerken.

Vraag en aanbod sluiten niet goed op elkaar aan

Het potentieel voor het veenweidegebied is enorm, zowel in de regio als op de wereldmarkt. Melkveehouders produceren steeds meer voor de wereldmarkt, zeker wanneer straks de melkquota worden opgeheven. Die markt kent echter een grote prijsfluctuatie, grote investeringen en steeds kleinere marges. Naast schaalvergroting worden daardoor op termijn ook nevenactiviteiten belangrijk voor de bedrijfszekerheid, zoals agrarisch natuurbeheer, streekproducten en diensten. De vraag naar streekproducten en recreatievoorzieningen rond de stad stijgt momenteel enorm, maar vaak is er nog een mismatch met het daadwerkelijke aanbod. Enerzijds produceert men te weinig om gedurende langere tijd aan de vraag te kunnen voldoen, anderzijds zijn de afzetkanalen en branding nog te precair en versnipperd om de productie goed aan te kunnen jagen – een kip/ei-probleem. **Oplossingen voor dit probleem kunnen worden gezocht in het bedienen van de regionale markt door schaalvergroten bedrijven, afstemming van vraag en aanbod in regionale koepels (bv. Rotterdam FoodCouncil) en het vrijmaken van tijd door boeren voor opzetten van merk en coöperatie.**

In het geval van de boomkwekers is er nu nog nauwelijks een lokale markt. Het kleinschalige landschap van Boskoop kan niet zo goedkoop produceren als andere sierteeltgebieden, waardoor het op termijn slechts een

logistieke doorvoerfunctie op de (inter)nationale markt dreigt te krijgen. De merknaam Boskoop zou in combinatie met recreatieve routes wel consumenten uit de regio kunnen trekken, die op speciale ambachtelijke producten afkomen, waarop hogere marges kunnen worden gemaakt.

Verschillen in cultuur en ruimtedruk in de veenweidegebieden

Het ene veengebied is het andere niet. Tijdens de workshops kwamen grote cultuurverschillen naar boven tussen de gebieden direct grenzend aan de stad en de gebieden die nog relatief op zichzelf liggen. Grenzend aan de steden heerst een sterke overlegcultuur, wellicht ingegeven door de versnipperde en tegengestelde belangen en de verburgering van het platteland. Hier heerst ook een ware ‘grondhonger’. De grondprijzen zijn hoog omdat de druk op de ruimte sterk toeneemt, ditmaal niet zozeer door de uitbreidingsdrift van de stad – die lijkt grotendeels voorbij, maar door de simultane schaalvergroting van de melkveehouderij en explosieve groei van nevenactiviteiten op het gebied van streekproducten en diensten. In de meer geïsoleerde gebieden is men minder gewend aan het debat met stedelingen en andere belanghebbenden. De discussie over stad+land-relaties wordt vaak als onnodig of zelfs bedreigend ervaren. Het idee overheerst, dat het gebied niet zo sterk zal veranderen in de nabije toekomst en dat aanvullende waarde van het landschap met name ligt in de rust en de weidevogels. Een idee, dat best zou kunnen kloppen.

Recreant in de polder, koe in de stal?

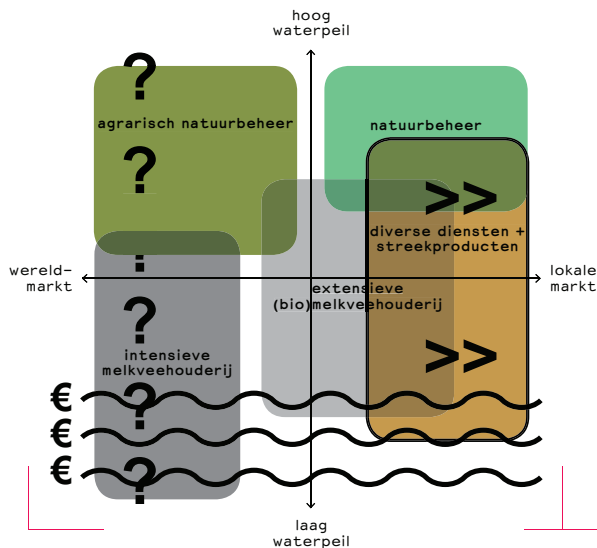
Naast de groeiende vraag naar streekproducten, hebben de veenweidegebieden van onze metropool ook te maken met een

groeïende behoefte aan recreatie. Sinds 2012 staat agrarisch gebied bovenaan het lijstje recreatieve bestemmingen en de groei is er nog niet uit. De Grote Polder (Zoeterwoude) en Zouteveense Polder (Midden-Delfland) kunnen door ruim 200 duizend inwoners binnen een kwartier fietsen worden bereikt, al is de bereikbaarheid fysiek nog niet helemaal op orde. **Veel wijken op fietsafstand zijn vergrijzende buitenwijken met een goed inkomen of nieuwbouwwijken met kinderen: excellente doelgroepen! Van dit potentieel wordt nog nauwelijks gebruik gemaakt en de recreant wordt soms zelfs als parasiet beschouwd op het platteland.**

De koe in de wei, de historische boerderij en het smalle polderwegprofiel zijn bij de stedeling geliefd en vormen een sterk beeldmerk van Randstad Holland, maar het is de vraag of die zullen blijven. Schaalvergroting biedt ecologische voordelen, zoals het sluiten van lokale kringlopen, maar staat tegelijkertijd op gespannen voet met behoud van de cultuurhistorie en natuur van het veenweidelandschap. De stallen worden groter en de wegen breder. De koeien staan vaker binnen en het waterpeil wordt laag gehouden.

Governance en decentralisatie

Simpele oplossingen voor bovenstaand dilemma zijn er vooralsnog niet. Koeien-tol heffen van recreanten zit er niet in. Weidemelk van Friesland Campina stimuleert weliswaar de koe in de wei (door een hogere melkprijs), maar de vraag naar dit product in de supermarkt blijkt te dalen als de zuivelprijzen te hoog worden. De wolk van organisaties, stichtingen, verenigingen en overheden in het veenweidelandschap is zeer diffuus. Meestal redeneert men vanuit het belang van de eigen achterban (recreant, agrariër, ondernemer, inwoner) en niet in eerste instantie vanuit het veenweidelandschap zelf. **Toch zullen de regionale belangengroepen, beleidsmakers en waterschappen, samen met de boeren en andere ondernemers, gaan bepalen welke kant het op gaat in het gebied: richting megastal, natuurgebied of recreatief dienstenlandschap.** Op rijksniveau worden namelijk steeds minder beslissingen genomen, alleen kaders geschapen voor natuur en landbouw binnen de mogelijkheden die Europa biedt.

In het veenweidegebied van de Deltametropool blijven verschillende typen bedrijvigheid haalbaar. Door groeiende kosten van waterbeheer (€€), onzekerheid op de wereldmarkt (??) en groeiende vraag naar streekproducten en diensten (>>) is het waarschijnlijk dat deze nieuwe (neven)functies - al dan niet in combinatie met natuurbeheer - zullen toenemen. Dit voert de druk op de beperkte ruimte verder op.

Aanbevelingen

Wie is leidend bij het behoud en de ontwikkeling van het veenweidegebied in de Deltametropool?

In Midden-Delfland komt een stevig geluid van de ondernemers, die meer invloed willen op langetermijnvisies. In de Grote Polder is al een netwerk van streekproducenten ontstaan, in samenwerking met de gemeenten Leiden en Zoeterwoude. In de Krommenieër Polder zijn de boeren trotse natuurbeheerders. Er is dus geen twijfel aan het belang van boeren en ondernemers voor het beheer en ontwikkeling van het veenweidelandschap. Toch staat in de discussies meestal het verdienmodel op korte termijn centraal. Aan de ene kant is het zaak boeren en ondernemers meer te betrekken bij het behoud van het landschap en hen meer verantwoordelijk te maken. Aan de andere kant maakt de discussie duidelijk dat zij door conflicterende belangen niet de hoofdverantwoordelijkheid kunnen dragen voor de kwaliteit van het landschap op lange termijn.

De meeste veenweidegebieden zijn groter dan een enkele gemeente, terwijl ze op nationaal niveau op weinig prioriteit kunnen rekenen. Verschillende provincies maken al gebiedsprofielen en doen onderzoek naar de specifieke veenweideproblematiek. De gebiedsprofielen behoeven echter nog een doorwerking naar een concrete toekomstvisie, én beleidsmatige aansluiting op de concrete water- en natuuropgaven. **De provincie, waar binnenkort ook de Dienst Landelijk Gebied zal worden ondergebracht, lijkt dan ook een goede partij voor het coördineren en monitoren van de ontwikkeling van het veenweidelandschap op lange termijn, in samenwerking met de waterschappen.**

Uit de discussies bleek tegelijkertijd de noodzaak en de belangstelling om nieuwe visies in samenspraak met lokale boeren, eigenaren, ondernemers en onafhankelijke ruimtelijke planners te gaan ontwikkelen.

Koppelen van waarden en opgaven

De uiteenlopende cultuurhistorische- en natuurwaarden van de veenweidegebieden in de Deltametropool kunnen beter worden benut als die waarden in ruimtelijke opgaven worden verankerd. Zoals we hebben gezien in de Krommenieër Woudpolder, is het behoud van het inundatiegebied uitstekend te combineren met vernatting van het gebied (de wateropgave), weidevogelbeheer en het bieden van rust en stilte aan de recreant. Uit de Grote Polder en Zouteveense Polder blijkt dat het duidelijk profileren van recreatieve functies, streekproducten en diensten stedelijk draagvlak creëert voor het behoud van de cultuurhistorische linten én het open houden van het gebied, ook in tijden van verstedelijkingsdruk.

De ontwikkeling van het stedelijk veenweidegebied gaat op agrarisch vlak snel door, voortgestuwd door EU-beleid en ondernemingszin. De recreatieve, cultuurhistorische en natuurwaarde kan het beste worden gewaarborgd door ze sterk te vertegenwoordigen in actuele ruimtelijke programma's bij de provincies en het Rijk, bijvoorbeeld de nieuwe Natuurvisie, Beheer van Groene Ruimte, Cultuurvisie en Structuurvisie.

Ook nieuwe uitdagingen, zoals de grootschalige vrijkomende agrarische bebouwing en landschap als vestigingsfactor, kunnen worden aangegrepen om de waarden te verankeren in nieuwe programma's.

Consequentie van de terugtrekkende overheid is dat lokale boeren, ondernemers, belangengroepen - wellicht samen met de gemeenten - visies gaan vormen en uitwerken tot concrete initiatieven. Hiervoor zijn middelen en kennis nodig, die geleverd zouden kunnen worden door rijksoverheid en provincies.

Starnmeerpolder

BIJLAGEN

FS FACTSHEET N° 3 — 06 | 2013
FOR ASSOCIATION MEMBERS ONLY

DELTA METROPOLIS ASSOCIATION AIMS TO PROMOTE AND GUIDE THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE DUTCH METROPOLITAN REGION, KNOWN AS RANDSTAD-HOLLAND

"FROM PRODUCTIVE FARM TO RURAL AMENITY"

DECLINE IN NUMBER OF FARM-RELATED JOBS BY COROP REGION, 2010

0-20%	20-40%	40-60%	60-80%	80-100%
-------	--------	--------	--------	---------

Regional level between municipalities and provinces. In AFM, designed by the Regional Research Coördinating Committee in order to format a plan in one. The Netherlands has 49 COROP areas.

FACTSHEET N° 3 — 06 | 2013

DELTA METROPOLIS ASSOCIATION FACTSHEET

Shift in farm economics provides opportunity for diversification

Agriculture comprises the greatest part of land use in the Netherlands by far, taking in nearly 70% of the total land area. Buildings, semi-built areas, and areas for transport occupy only 10%. Over the past 50 years, a steady decline in the number of farms has occurred in the Netherlands, as the urban areas continue to expand and the amount of rural areas declines. According to Statistics Netherlands (CBS), nearly five businesses are discontinued every day as the agricultural sector moves towards large-scale farm operations. **Despite the declining number of businesses, real output has remained at the record level due to the strength of large-scale farms, which have been able to raise the amount of production that their highly-farm mechanization.** In recent years, farmers have been forced to turn to non-traditional agricultural operations in order to receive additional income. This diversification, known as "social farming", has resulted in a myriad of services, from the farmer becoming a landscape manager or nature conservator, to their farm becoming a destination for personal reflection, a weekend vacation, or an educational trip for children. According to a recent report by the Netherlands Social and Cultural Planning Office, the countryside offers a healthy living environment, low levels of congestion for crime, less work-related stress than in urban areas, and a strong social participation within the area. Still, their poor connection to urban areas and limited services continue to keep people at bay, and employment opportunities continue to decrease as higher-educated people move to the city. Although the number of multi-functional farms has increased rapidly over the last decade, **the greatest challenge will come from connecting the rural and**

FARM FACTS

FARM DIVERSIFICATION

urban landscapes, as well as developing a new agriculture system that complements and expands the existing value of these assets. The opportunity to bridge the gap between the rural and urban spaces is growing. **Small farms are essential for societal economic, to ensure the countryside and keep open habitats.** The combination of the production of regional goods, green services, recreation facilities and education will lead to a sustainable future for agriculture and create high quality urban areas as a result.

SOURCES
Parks, G. "Number of Farms and Market Classes Declined Further", CBS, 2010.
Parks, G. "Number of Farms and Market Classes Declined Further", CBS, 2010.
The Netherlands Institute for Rural Research, "A Century for All Dutch People", 2009.
Mansholt, J. "Rural Policy and Urban Growth: Development of Core Farms in the Netherlands", 2009.

CONTACT
Mauritweg 11a, 3012 JW Rotterdam
PO box 000, 3000 AP Rotterdam, The Netherlands
+31 (0)10 411 0071 | www.deltametropool.nl
secretariaat@deltametropool.nl

Factsheet 3.0 - From Productive Farm to Rural Amenity
Over het dalende aantal boeren en boerenbedrijven, parallel aan een toename in het aanbod van diensten op het platteland

FS FACTSHEET N° 3.1 — 08 | 2013
FOR ASSOCIATION MEMBERS ONLY

DELTA METROPOLIS ASSOCIATION AIMS TO PROMOTE AND GUIDE THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE DUTCH METROPOLITAN REGION, KNOWN AS RANDSTAD-HOLLAND

"FROM PROTECTIVE ECONOMY TO FREE MARKET"

AGRICULTURE AND SPATIAL PLANNING POLICY 1950-2020

EU **NL**

AGRICULTURE AND SPATIAL PLANNING POLICY 1950-2020

EU POLICY ERAS

- 1950-1969: Post-war agricultural policy, common agricultural policy (CAP) and product protection
- 1970-1979: CAP expansion, including the introduction of export refunds
- 1980-1989: CAP budget pressure for a common agricultural policy (CAP) reform
- 1990-1999: CAP reform, including the introduction of the single farm payment (SFP)
- 2000-2009: CAP reform, including the introduction of the single farm payment (SFP)
- 2010-2019: CAP reform, including the introduction of the single farm payment (SFP)
- 2020-2029: CAP reform, including the introduction of the single farm payment (SFP)

SPATIAL PLANNING ERAS

- 1950: Land Use Decree, the first national land use plan
- 1960: Land Use Decree, the first national land use plan
- 1970: Land Use Decree, the first national land use plan
- 1980: Land Use Decree, the first national land use plan
- 1990: Land Use Decree, the first national land use plan
- 2000: Land Use Decree, the first national land use plan
- 2010: Land Use Decree, the first national land use plan
- 2020: Land Use Decree, the first national land use plan

NL POLICY ERAS

- 1950-1959: Post-war agricultural policy, common agricultural policy (CAP) and product protection
- 1960-1969: CAP expansion, including the introduction of export refunds
- 1970-1979: CAP budget pressure for a common agricultural policy (CAP) reform
- 1980-1989: CAP reform, including the introduction of the single farm payment (SFP)
- 1990-1999: CAP reform, including the introduction of the single farm payment (SFP)
- 2000-2009: CAP reform, including the introduction of the single farm payment (SFP)
- 2010-2019: CAP reform, including the introduction of the single farm payment (SFP)
- 2020-2029: CAP reform, including the introduction of the single farm payment (SFP)

FACTSHEET N° 3.1 — 08 | 2013

DELTA METROPOLIS ASSOCIATION FACTSHEET

Future of Dutch landscape stands on the breach between changing economics and shifting policy

Historically, the Netherlands has consistently been a key player in the global market, trading agricultural products for centuries. As such, farmers received economic and spatial protection from both the European Union and the national government. In the 1990s, as a result of government intervention, technological innovation and reorganization of agricultural operations, nearly all branches of the agrarian sector witnessed a spectacular increase in productivity. Spatially, this great increase in productivity resulted in a new landscape with multi-functional agricultural land: ownership of farms and provisioning of rural infrastructure. Government restrictions on urban development tightened this new structure and strengthened the line between urban and rural areas.

Recently, however, a shift in both the economic and spatial planning model occurred, leaving farmers and their holdings in the wake of a spending policy bust. After the economic crisis in 2008, EU policies began to propose cuts to agricultural subsidies and reforms to the CAP. The trend will only continue into the coming years, as of June of this year the EU announced less direct funding for agricultural projects, but rather an encouragement for young farmers to become more entrepreneurial. As subsidies decrease, farmers will be forced into a free market, increasing difficulties for small and medium-scale farms as large-scale operations currently dominate profits. National spatial planning policy is also changing. **In contrast to the trend of the previous 50 years, the Dutch government recently announced a withdrawal from spatial planning, leaving spatial development in the hands of the provinces and municipalities.** This new model of decentralization will provide more opportunities for local organizations to take planning

EU BUDGET FACTS

FARM DIVERSIFICATION

and landscape management in their own hands. While the shape of subsidies is decreasing, a great part of the EU budget is still spent on agriculture and two thirds of the land area in the Netherlands is still under agricultural use. **The results are the continuation of farms and the takeover of urbanization, but in the end of a top-down, protective economy and the strong distinction between rural and urban areas.**

SOURCES
Mansholt, J. "Rural Policy and Urban Growth: Development of Core Farms in the Netherlands", 2009.
Parks, G. "Number of Farms and Market Classes Declined Further", CBS, 2010.
The Netherlands Institute for Rural Research, "A Century for All Dutch People", 2009.

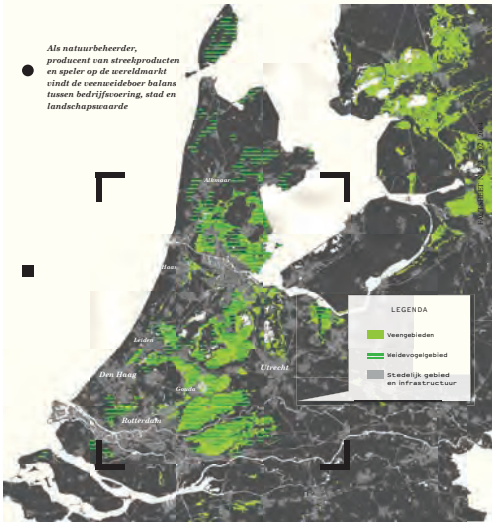
CONTACT
Mauritweg 11a, 3012 JW Rotterdam, The Netherlands
PO box 000, 3000 AP Rotterdam, The Netherlands
+31 (0)10 411 0071 | www.deltametropool.nl
landschap@deltametropool.nl

Factsheet 3.1 - From Protective Economy to Free market
Over de grote beleidslijnen, die sinds WO2 de transformatie van het platteland hebben bepaald:
Het ruimtelijke Ordeningsbeleid van de Rijksoverheid en het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid van Europa

IN VEENWEIDE-GEBIED IS "METROPOOL-LANDBOUW" AL REALITEIT

3 X 50 HA

Als natuurgebeurder, producent van streekproducten en speler op de wereldmarkt vindt de veenweideboer balans tussen bedrijfsvoering, stad en landschapswaarde

Het veenweidegebied: met de knut in de wiet: is het hart en beeldmerk van de Nederlandse Metropool. Boeren uit het metropolitane veenweidegebied zijn steeds beter in op maatschappelijke trends die stadsonaan en recreant, door de bedrijfsvoering duurzamer en diverser in te richten, vaak in combinatie met natuurbeheer. Hun mogelijkheden worden deels bepaald door de locatie: is er een stad dichtbij, hoe staat het met de bodemkwaliteit en het waterpeil, is het een veldvoergebied en is er voldoende infrastructuur voor zwaar transport en recreatie? Daaks wordt de haalbaarheid beïnvloed door (Europese) landbouwbeleid en (provinciaal) natuurbeleid: wat zijn de grenzen aan melk- en mestproductie, hoeveel subsidie wordt gegeven voor een grutto-broedpaar en wat zijn de beschikbare financieringsmogelijkheden? De motivatie van de boer (en) is bepalend. Drie mogelijke modellen.

Intensieve melkveehouderij

→ agrarisch natuurgebeurder
Grootchalig melkveebedrijf met binnenkoeien en melkrobot levert de melkveehouder tijd op, die bijvoorbeeld kan worden besteed aan veldvoergebied, voor extra financiële zekerheid als de melkrijp op de wereldmarkt even wat lager is. Een grote stal niet er voor de recreant minder aantrekkelijk uit, maar is wel duurzamer in te richten voor hogere opvoerting.

Extensieve melkveehouderij

→ agrarisch natuurgebeurder
Weidemelk van extensief beheer levert minder liters, maar wel een hogere prijs op. Door er zelf kaas van te maken en aan huis te verkopen kan de toegevoegde waarde nog verder worden vergroot. Veldvoergebied met veel hoogoprij tuinkonijn is goed te combineren met diverse rassen veevoer, die graag ruwvoer lusten.

Diverse diensten en streekproducten

→ natuurgebeurder
Wie zijn land langere recreatieve routes nabij stedelijke agglomeraties heeft, kan verschillende diensten leveren: om stabielere met streekproducten, winkel, catering, bed & breakfast, educatie, zorg en kinderopvang. Een ijsbaan of een zelfplukhoopgaard met ijkrij kunnen voor extra sensaionismen zorgen.

Deelname van land met:
Plankeet 2.0 "From Productive Farm to Rural Assets" en
Plankeet 2.1 "From Productive Farm to Rural Assets"
Plankeet 2.2 "In Veenweidegebied is Metropool-Landbouw al Realiteit"

CONTACT
Marten Nefs is projectleider bij Vereniging Deltametropool
Aert van Noortstraal 45, 1012 CA Rotterdam
Postbus 600, 3000 AP Rotterdam
www.deltametropool.nl
landbouw@deltametropool.nl

Factsheet 3.2 - In Veenweide-gebied is Metropool-landbouw al Realiteit
Over de afwegingen die veenweideboeren in stedelijk gebied moeten maken en toekomstbestendige bedrijfsmodellen voor deze gebieden

FS FACTSHEET
N° 3.3 – 05 | 2014
VOOR LEZEN

VERENIGING DELTAMETROPOOL
ONAFHANKELIJK NETWERK VOOR METROPOLITAAN ONTWIKKELING

POLDER QUOTES - EEN NUCHTERE KIJK OP STAD+LAND RELATIES

Tijdens workshops en interviews in 5 veldvoergebieden van de Hollandse Metropool vragden wij boeren en andere lokale betrokkenen naar de toekomst van hun gebied en de relatie met de stad.

MELKVEEHOUDER
Het is hier geen kwestie van of schaalvergroting of streekproducten en diensten. De vraag is waar elk van die boerenbedrijven het beste terecht kan komen.

ACTIVIST
Hebben we jaarlijng gestreden om ons gebied open en groen te houden - ook voor de stadsling, legt de rijksoverheid er een Rijkswaartunnel doorheen.

BOEKWERKER
Kleine kwekers gaan met pensioen en hebben geen opvolgers of kopers klaar staan. Als we niets doen staat hier straks gewoon gras met koeien, naast een bedrijventerrein.

WATERSCHAP
Bezuiniging van natuurwaarden en landschapswaarde bij jongeren in de stad is belangrijk. Dan gedragen ze zich vaak beter als ze met hun motorbootje de polder ingaan.

BURGER
Maarom moet precisie hier, in de recreatieve bufferzone tussen de grote steden, zijn uit Brezile worden verwerkt tot melk voor China!

BEZOEKER
De 'brandlanger' wordt nu vooral veroorzaakt door groei van boerenbedrijven met successen, niet meer door versiddelijking. Gaan we straks langzaam de bedrijventerreinen ontploffen?

MELKVEEHOUDER
Het is hier geen Zeeuws, waar je oeverdrecht van overvloed hebt, je kunt nog opzetten en de barbecue kun negeven. De scheidling reguleert opzettinggrenzen.

ONDERNEMER
Om in de toekomst een succesvol en duurzaam te kunnen produceren, investeren we in lokale kringlopen, door samenwerking met melkveehouders.

VERENIGING DELTAMETROPOOL FACTSHEET

De verandering van Stad en Land
In West-Nederland is het platteland in lang niet meer het exclusieve domein van de boer. Het meervoudig functioneel, die producties en de markt met name van boeren, burgers en buitenlui hebben gezorgd voor een nieuwe dynamiek in het metropolitane landschap.

Maar wie zijn nou eigenlijk die plattelandbewoners?
Door schaalvergroting en verborgerlijking wordt de bevolking van het platteland steeds jonger. Volgens het Planbureau voor de Leefomgeving (2013) wonen er inmiddels minder boeren dan woonwinklers in de meeste sectoren op het platteland. Het aantal mensen dat werkzaam is in de landbouw daalt sterk. In volgende generatie melkveehouders en agrariërs zal waarschijnlijk meer in coöperatieverband en minder als familiebedrijf functioneren.

In het algemeen vergrijpt het platteland ten opzichte van de stad. Maar er zijn grote verschillen tussen de gebieden. In de veldvoergebieden valt de vergrijping juist vaak mee ten opzichte van het omliggende gebied, vooral als er een gunstig toekomstperspectief is voor de melkveehouderij. Door de instroom van 'pensioendoe' kan het platteland bovendien extra vergrijpen.

VERBORGELIJKING VAN HET PLATTELAND: 1 OP DE 10 ERVEN IS NOG AGRARIËR EN ONGEVEER DE HELFT VAN DE BEWOONERS (PBL, 2013)

CONTACT
Marten Nefs is projectleider bij Vereniging Deltametropool
Aert van Noortstraal 45, 1012 CA Rotterdam
Postbus 600, 3000 AP Rotterdam
www.deltametropool.nl
landbouw@deltametropool.nl

Factsheet 3.3 - Polder quotes, een nuchtere kijk op stad+land relaties
Over de kansen van toenemende stad+land relaties, vanuit het perspectief van boeren en buitenlui in het veldvoergebied

Deelnemers workshops

Polder Rijnveld - 30 oktober 2013

Bas van Klaveren

(zelfstandig boomkweker)

John Stolwijk

(boomkweker Joh. Stolwijk)

Jan de Vries

(boomkweker Boot & co.)

Ron Kervezee

(gemeente Boskoop)

Jaap-Evert Abrahamse

(onderzoeker, Rijksdienst Cultureel Erfgoed)

Menne Kosian

(onderzoeker, Rijksdienst Cultureel Erfgoed)

Maike van Stiphout

(landschapsarchitect DS landschapsarchitecten)

Fred Booy

(zelfstandig boomkweker)

Paul Gerretsen

(agent, Vereniging Deltametropool)

Merten Nefs

(architect-onderzoeker, Vereniging Deltametropool)

VOORBEREIDENDE INTERVIEWS

Bas van Klaveren (zelfstandig boomkweker)

John Stolwijk (boomkwekerij Joh. Stolwijk)

Fred Booy (boomkwekerij Booy)

Zouteveensepolder #1 - 11 november 2013

Maud Aarts

(Buitenwerkplaats)

Marjanne den Boer-Kolbeek

(Rho adviseurs voor leefruimte)

Hans Horlings

(wethouder, Midden-Delfland)

Piet Houtenbos

(Midden-Delfland Vereniging)

Harm Janssen

(DLG hydrologie en water-management)

Paul Gerretsen

(agent, Vereniging Deltametropool)

Roel Jongeneel

(Wageningen Universiteit)

Jakob Jongsma

(groene ondernemer)

Leen Koster

(Gemeente Midden-Delfland)

Willem van Mierlo

(RECER ondernemers)

VOORBEREIDENDE INTERVIEWS

Irma van der Ende (bed&breakfast De Vogelvlucht)

Govert van Oord (Groen Goud)

Jacques Moerman

(Cultuurhistorie)

Merten Nefs

(projectleider, Vereniging Deltametropool)

Pia van Oord

(Cultuurhistorie)

Govert van Oord

(Groen Goud)

Nico van Paassen

(melkveehouder)

Jolanda Robinson

(Groen Goud)

Maike van Stiphout

(landschapsarchitect, DS landschapsarchitecten)

Marja Straver

(Midden-Delfland Vereniging)

Paul Terwan

(zelfstandig adviseur Landschap)

Katherine VanHoose

(architect, vooronderzoek Veenweidegebieden)

Hans Verlinde

(Gemeente Midden-Delfland)

Krommenieër Woudpolder - 12 november 2013

Maud Aarts

(Buitenwerkplaats)

Gert-Jan Al

(melkveehouder)

Dagobert Bergmans

(Buitenwerkplaats)

Jeroen Bos

(visser)

Paul Gerretsen

(agent, Vereniging Deltametropool)

Niels Groot

(loonbedrijf)

Jeroen Groot

(loonbedrijf)

Sjaak Hogendoorn

(Water, Land & Dijken, jongvee en vleesveehouder)

Vincent Booijs

(rayonbeheerder Waterschap)

Merten Nefs

(projectleider, Vereniging Deltametropool)

Nico Noom

(melkveehouder)

Klaas Rodenburg

(melkvee- en schapenhouder)

Niels Rodenburg

(melkvee- en schapenhouder)

Els Romeijn

(consulent, Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed)

Maike van Stiphout

(DS landschapsarchitecten)

Klaas Wouda

(melkveehouder)

Zouteveense Polder #2 - 4 maart 2014

Maud Aarts

(Buitenwerkplaats)

Greet Arkesteijn

(MKB Midden-Delfland)

Arie van der Berg

(Stadsboer)

Jan van den Berg

(Midden-Delfland Vereniging)

Riëtte Bosch

(West8 urban design & landscape architecture)

Remco van Dijk

(onderzoeker Greenbelts)

Robbert-Jan Geldhof

(stagiair, Vereniging Deltametropool)

Henk Groenendaal

(Historische Vereniging Oud-Schipluiden)

Marck Hagen

(RECER ondernemer)

Hans Horlings

(wethouder, Midden-Delfland)

Piet Houtenbos

(Midden-Delfland Vereniging)

Eugenie Klok

(Gemeente Midden-Delfland)

Willem van Mierlo

(RECER ondernemer)

Merten Nefs

(projectleider, Vereniging Deltametropool)

Govert van Oord

(stichting Groen Goud)

Pia van Oord

(Midden-Delfland is Mensenwerk)

Kees van Oorschoot

(Regional FoodCouncil Rotterdam)

Nico Pieterse

(Planbureau voor de Leefomgeving)

Jolanda Robinson

(stichting Groen Goud)

Joost Schrijnen

(gebiedsexpert)

Maarten van der Sluijs

(Gemeente Midden-Delfland)

Kees van der Vaart

(Gemeente Midden-Delfland)

Katherine VanHoose

(masterstudent UvA)

Hans Verlinde

(Gemeente Midden-Delfland)

Grote Polder - 26 maart 2014

Mirjam Ates-Snijdewind

(wethouder, Zoeterwoude)

Nico Captein

(kaasboerderij Captein)

Bart van Dijk

(Gemeente Leiden)

Robbert-Jan Geldhof

(stagiair, Vereniging Deltametropool)

Paul Gerretsen

(agent, Vereniging Deltametropool)

Xandra van Ginkel

(Regio Holland Rijnland)

Liselotte Gips

(Gemeente Zoeterwoude)

Marcel Gordijn

(Stadsgewest Haaglanden)

Merten Nefs

(projectleider, Vereniging Deltametropool)

Els Romeijn

(consulent, Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed)

Maike van Stiphout

(DS landschapsarchitecten)

Sjaak van Veen

(kaasboerderij Van Veen)

Kees Verdouw

(Provincie Zuid-Holland)

VOORBEREIDEND INTERVIEW

Nico Captein (kaasboerderij Captein)

Bronnen

Abrahamse, J.E., Kosian, M. (2013) A Metropolitan Countryside: Peatland Reclamation and the Birth of a World City. *Landscapes*, Vol. 14 No. 2, p 117-140

Abrahamse, J.E., Kosian, M., Schmitz, E. (2012) *Atlas Amstelland*. Thoth

Abrahamse, J.E., Rutte, R. (2014) *Atlas van de Verstedelijking in Nederland*. Thoth

Boer, J. *Andere kijk op de veenweide* (2014) *RO Magazine*, Vol. 3, 2014

Borger, G.J. (2005) *Het Nederlandse landschap. Een historisch-geografische benadering. Hoofdstuk 4 – Agrarisch Veenlandschap*. Stichting Matrijs, Utrecht

Bos, E., Graaff, R. de (2013) *Naar een economische waardering van het cultuurhistorisch landschap*. LEI, Wageningen UR

European Commission (2013) *EU Budget* (ec.europa.eu/budget/)

Geuze, A., Feddes, F. (2005) *Polders! Gedicht Nederland*. Nai Uitgevers

Gies, T.J.A., Nieuwenhuizen, W., Smidt, R.A. (2014) *Vrijkomende agrarische bebouwing in het landelijk gebied*. Alterra, Wageningen UR, in opdracht van InnovatieNetwerk

Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap (2011) *Visie Erfgoed en Ruimte*

Nationaal Landschap Groene Hart (2013) *Effectenmonitor 2012 - voortgangsrapportage 2011, Groene Hart en Westelijke Veenweiden*

Piorr, A. et al (2010) *Peri-Urbanisation in Europe. Towards European policies to sustain urban-rural futures*. PLUREL

Provincie Noord-Holland, ORAS
www.veenweidegebieden-oras.nl

Schuyt, K., Taverne, E. (2004) *Dutch Culture in a European Perspective: 1950, Prosperity and Welfare*.

Steenbergen, C. Et al (2009) *The Polder Atlas of The Netherlands*. (TU/Delft) Thoth

Steel, C. (2008) *Hungry City. How food shapes our lives*. Vintage Publishing

Taskforce Noord Hollands Midden (2003) *Toekomst Veenweidegebied Noord-Hollands Midden. Keuzevoorstel op Hoofdpijnen*.

Woud, A. van der (2004) *Het lege land. De ruimtelijke orde van Nederland 1798-1848*. Olympus

Vos, P., Weerts, H. (2011) *Atlas van Nederland in het Holoceen*. (TNO, Deltares, RCE) Bert Bakker

Zeeuw, J.W. de (1976) *Peat and the Dutch Golden Age. The historical meaning of energy-attainability*. Wageningen Universiteit.

Geodata: CultGIS, Algemeen Hoogtebestand Nederland, Rijksmonumentenkaart, Archeologische vindplaatsen, TOP10 Vectorkaarten (2013), CBS buurtgegevens (2011), LISA Werkgeversdata (2010), Ruimtelijkeplannen.nl, *Structuurvisies van Noord-Holland / Zuid-Holland / Utrecht*.

Download of bestel deze
publicatie en de FactSheets op
www.deltametropool.nl/nl/veenweidegebieden

21